ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 27 (2005)

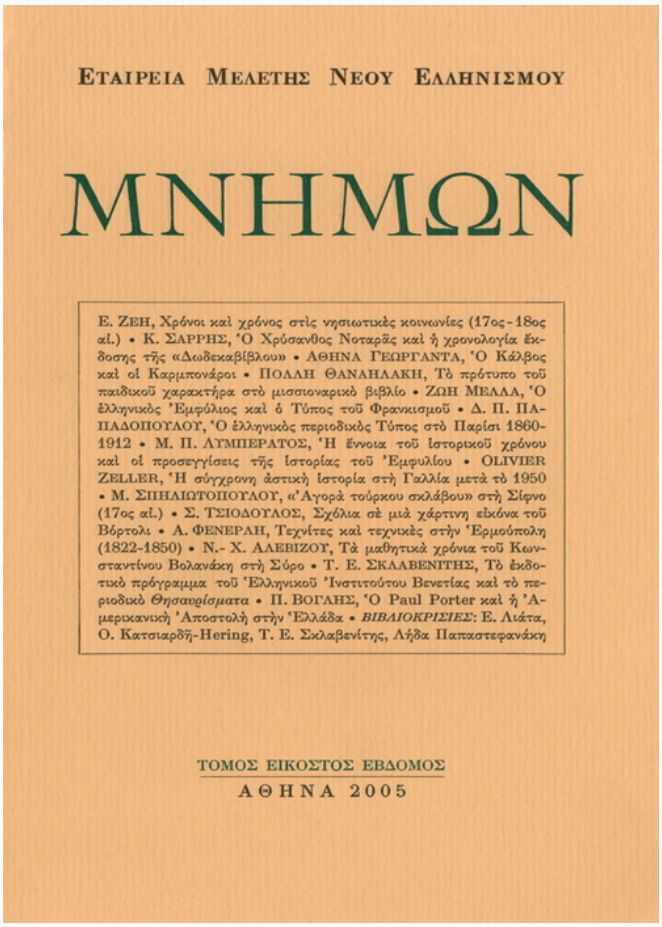

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ

doi: 10.12681/mnimon.816

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ Μ. Π. (2005). Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ. *Μνήμων*, *27*, 181–214. https://doi.org/10.12681/mnimon.816

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 23/04/2024 11:15:57

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

Ένα από τα πιο σύνθετα προβλήματα σε σχέση με την ιστοριογραφία της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου είναι η συγκρότηση της έννοιας του ιστορικού χρόνου ως πεδίου ανάδυσης των ιστορικών διαδικασιών. Πρόβλημα εξαιρετικά σύνθετο δυνάμει της σχέσης του με μια σειρά κεντρικά ζητήματα στη διαμόρφωση της θεωρίας του ιστορικού λόγου, όταν βέβαια δεν υποκαθίσταται η αναγκαιότητα μιας τέτοιας θεωρίας με μια εμπειρική μεθοδολογία που αρκείται να «διαπιστώνει» γεγονότα.[1]

Τα επιστημονικά προβλήματα, που ανάγουν την προσέγγιση του ζητήματος του ιστορικού χρόνου σε πλαίσιο αναφοράς τους, άπτονται τόσο της συγκρότησης του επιστημονικού αντικειμένου όσο και της εν γένει αντίληψης σε σχέση με τη παραγωγή αυτής της ίδιας της επιστημονικής θεωρίας. Συγκρότηση που οφείλει να συντελείται στη βάση μιας προϊούσας απολάκτισης των ιδεολογικών παραδοχών που ενυπάρχουν στις αρχικές θεωρητικές γενικεύσεις.[2]

Αντίθετα, με άξονα την αντίληψη ότι την επιστήμη τη συγκροτεί απλά η συστηματικότητα στην «ανακάλυψη» ακατέργαστων φαινομένων, τα οποία διατάσσονται στις ιστορικές αναπαραγωγές με λογική δομή,[3] η έννοια του ιστο-

---

1. Όπως σημειώνει ο T. Parsons η ποσοτική μεθοδολογική αντίληψη που απλά «ανακαλύπτει γεγονότα» πρέπει να αντικατασταθεί με αυτή που συνεπάγεται μια συστηματική θεωρία. T. Parsons, «Η Δομή της Κοινωνικής Δράσης», *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα 1996, σ. 216-224.

2. Λ. Αλτουσέρ, «Το Αντικείμενο του Κεφαλαίου» στο *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, Αθήνα 2003, σ. 291.

3. Οι μεθοδολογικές αυτές αρχές που σχετίζονται με τον Κύκλο της Βιέννης και τον L. von Ranke αμφισβητούνται σήμερα ως συγκαλυμμένη μεταφυσική. E. Ermarth, «Secuel to History, The Postmoderm», *History Reader*, Λονδίνο 1997, σ. 6. Ο E. Carr σημειώνει ότι κάθε ιστορικό έργο είναι μια αφηρημένη ανασύνθεση από θραυσματικές και ανεπαρκείς πηγές. E. Carr, *What is History*, Λονδίνο 1961, σ. 14.

ρικού χρόνου περιορίζεται στην αναπαραγωγή του «αυτονόητου», την «κοινή αντίληψη», συρρικνώνοντας καθοριστικά την ίδια τη διαμόρφωση των όρων παραγωγής της ιστορικής γνώσης. Το πρόβλημα ανάγεται πρωτίστως στη σύγχυση που επικρατεί αναφορικά με τη σχέση της νόησης και του πραγματικού αντικειμένου, που δεν είναι κατά κανένα τρόπο μια σχέση εγγεγραμμένη στο ίδιο το πραγματικό. Ωστόσο, μια πλούσια επιστημολογική παράδοση θεωρητικού και εμπειρικού ιδεαλισμού θέτει εκ προοιμίου στο περιθώριο το ζήτημα του ιστορικού χρόνου, ακριβώς επειδή ανάγει τη γνώση στο πραγματικό, ως κατηγορία του πραγματικού, προσδιορίζοντας, παράλληλα, και μια μορφή μεθοδολογικής αντικειμενικότητας στην ιστορική προσέγγιση.

Έτσι, στο εσωτερικό της παραδοσιακής μεθοδολογικής ιστορικής αντίληψης ανάγεται σε θέσφατο η εμπειρική έννοια του χρόνου, ο χρόνος της κοινής αντίληψης και η ροή του. Δεν τίθεται καν υπό διερώτηση αν και ο ίδιος είναι ένας ιδεολογικός χρόνος που σχηματίστηκε εκτός της επιστημονικής διαπραγμάτευσης, επί τη βάσει των στοιχείων της εκάστοτε κυρίαρχης κοινωνικής δομής, δυνάμει ενός συσχετισμού κοινωνικής δύναμης. Ότι δηλαδή πρόκειται για τον ίδιο το χρόνο του καπιταλισμού, διάφορος από το χρόνο παλιότερων κοινωνικών συστημάτων.[4]

Το γεγονός ότι ένας τέτοιος χρόνος θεωρείται δεδομένος και δεν αποτελεί αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας, αναγκαστικά προσλαμβάνει ως μοναδικό θεωρητικό περιεχόμενο ό,τι του ορίζει ως λειτουργία η κυρίαρχη ιδεολογία.[5] Πρόκειται για χρόνο στενά συνδεδεμένο με ουσιολογικές προσεγγίσεις που αφορούν στο αναλλοίωτο της πορείας μιας «ιδέας», του ίδιου του καπιταλισμού, που διεκδικεί να καθίσταται άχρονος. Είναι χρόνος, δηλαδή, που αφορά στη λογική της αέναης εκδίπλωσης της «ουσίας» αυτής, η ύπαρξη της οποίας επιβεβαιώνεται συνεχώς και παντού, και εν σπέρματι σε όλες τις περιόδους και στα επίπεδα του ιστορικού όλου.[6]

Αυτό συνεπάγεται ότι το ιστορικό έργο περιορίζεται στην αποκάλυψη της «εμμενούς» αυτής συνθήκης. Όλα τα «ουσιώδη» στοιχεία συνυπάρχουν στο παρόν του ιστορικού έργου, όπως προκύπτει από την τομή που κάνει ο μελετητής στο ιστορικό συνεχές ενώ κάθε ιστορικό στοιχείο (πολιτικός θεσμός, καλλιτεχνική ή φιλοσοφική μορφή, οικονομική εξέλιξη) είναι η αυτοπρόσωπη πα-

4. Ν. Πουλατζάς, *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα χ.χ., σ. 158.

5. Λ. Αλτουσέρ, «Το Αντικείμενο του Κεφαλαίου», *ό.π.*, σ. 306.

6. Υπάρχουν ιστορικές προσεγγίσεις που αποδίδουν όλες τις ιστορικές διαδικασίες της δεκαετίας του 1940 στην εκδίπλωση της επαναστατικής «ουσίας» του ΚΚΕ. Βλ. Η. Richter, *1936-1946, Δύο Επαναστάσεις και Αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1979, και Γ. Ιατρίδης, «Εμφύλιος Πόλεμος, Εθνικοί και Διεθνείς Παράγοντες», *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 355 κ.ε.

ρουσία της «ουσίας» σε ορισμένη ιστορική στιγμή και επομένως η ενότητα των στοιχείων της θεωρείται δεδομένη και οι αλληλουχίες προφανείς.[7]

Αυτός ο χρόνος είναι ένας χρόνος αδιάπτωτος, γραμμικός, εξελικτικός, ομοιογενής για όλα τα επίπεδα, ανεπίστρεπτος, απόλυτα συνεχής ακόμα και μέσα από τις παρεκκλίσεις του. Είναι κατά βάση ένας χρόνος που απηχεί την χεγκελιανή αντίληψη του ιστορικού χρόνου: είναι μια «επιβεβαίωση», μια «μορφή» μέσα στη συνέχειά του, η εσωτερική ουσία της ιστορικής ολότητας, που ενσαρκώνει στιγμές στην ανάπτυξη της ιδέας. Χαρακτηριστικό του η ομοιογένεια μέσα στην οποία εκδηλώνεται.[8] Κεντρικό ζήτημα η ιδέα της προόδου, που αφορά όλες τις επαναλήψεις και προσδίδει σημασία στην αρχική στιγμή. Το παρελθόν αποκτά, μάλιστα, το βάρος ενός πεπρωμένου. Η «διάρκεια» εξισώνεται με την πρόοδο, ως ομαδοποιήσεις στιγμών.[9]

Η λογική αυτή της προόδου είναι συνώνυμη με την απόπειρα να ενοποιηθεί ο χρόνος, παρόν, παρελθόν και μέλλον κάτω από μια ενιαία αρχή, να εντοπιστούν τα σταθερά χαρακτηριστικά, οι συγκλίσεις προς την ενιαία οδό. Κυρίαρχος άξονας ότι το ιστορικό ον συγκρατεί από το παρελθόν του ό,τι του είναι χρήσιμο στην πρόοδό του. Στις σύγχρονες εκδοχές του ο «προοδευτισμός» αυτός παίρνει τη μορφή της υιοθέτησης της ιδέας ότι οι καπιταλιστικές δυτικές κοινωνίες, αποτελούν, παρά τις αδυναμίες, το ιδανικό της ιδέας της παγκόσμιας πολιτικής προόδου.[10]

Στη βάση αυτή, το επιστημονικό έργο συρρικνώνεται στον τεμαχισμό αυτής της συνέχειας με άξονα μια περιοδολόγηση που αντιστοιχεί στη διαδοχή της μίας διαλεκτικής ολότητας από την άλλη. Τεμαχισμός που γίνεται για να επιβεβαιώσει την αναπαραγωγή της «ουσίας», που οι στιγμές της υπάρχουν ως ιστορικές περίοδοι μέσα στο συνεχές του χρόνου.[11] Ο ιστορικός καλείται να αναδείξει όλες αυτές τις φάσεις, να αποκαταστήσει τη συνέχειά τους, να καταδείξει την εξελικτική τους δυναμική. Όλα τα ιστορικά πεδία αφήνονται σε περιγραφές των μορφών εμφάνισης της «ουσίας». Στη βάση της διάκρισης

---

7. Όπως σημειώνει ο Γ. Ιατρίδης η ιστορία ενός Έθνους πρέπει να γίνει αντιληπτή ως συρροή συνεχών και συσσωρευτικών διαδικασιών ενώ η εξέταση της πρόσφατης ιστορίας μέσα από διακεκριμένες χρονικές οριοθετήσεις μπορεί να αποβεί αποπροσανατολιστική. Γ. Ιατρίδης, «Εισαγωγή» στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ. 13.

8. Για το θέμα της εγελιανής αντίληψης στην ιστορία βλ. και Γ. Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες*, Αθήνα 1998, σ. 121-132.

9. Όπως σημειώνει ο G. Bachelard, η συνέχεια αυτή δεν είναι παρά η έκφραση της ίδιας της συνήθειας, μιας λογικής όπου δεσπόζει ο σταθερός ρυθμός των επαναλαμβανόμενων γεγονότων που επιλέγονται από το σύνολο των στιγμών που απαρτίζουν το χρόνο. Γκ. Μπασελάρ, *Η Εποπτεία της Στιγμής*, Αθήνα 1992, σ. 104-105, 119, 134, 141.

10. K. Popper, *Conjectures and Refutations, The Growth of Scientific Knowledge*, Λονδίνο 1972, σ. 395-398.

11. Λ. Αλτουσέρ, ό.π., σ. 306-307.

μεταξύ συγχρονίας (το παρόν με τις ιδιαιτερότητές του) και διαχρονίας (τα διαρκή στοιχεία στο διάβα του χρόνου), η ιστορική προσέγγιση εκτυλίσσεται απλά και μόνο για να επιβεβαιώσει τη διαχρονία στο πλαίσιο της συγχρονίας. Έτσι η συγκυρία προσλαμβάνει το χαρακτήρα μιας απλής φάσης στη διαχρονική και ουσιωδώς απαρέγκλιτη εκδίπλωση της αναλλοίωτης ουσίας. Η «διάρκεια» αυτή είναι το κέντρο αυτής της αντίληψης του χρόνου.

Το πολιτικό κόμμα, για παράδειγμα, συνιστά στο πλαίσιο της λογικής αυτής ένα τύπο υπερβατικής ενότητας που συνδυάζει με αναλλοίωτο τρόπο τα δομικά στοιχεία του, είναι ένας σύνδεσμος, όπου οι όποιες αντιθέσεις είναι απλές στιγμές που εγγράφονται ως φάσεις ή ανατροπές στην εκδίπλωση της ευθύγραμμης χρονικής του πορείας. Είναι ένα «πνευματικό όλο» όπου όλα τα μέρη είναι «συνένοχα», αναπαράγοντας, εσκεμμένα ή όχι, την ανυπέρβλητη «ουσία» του, όπως αντιστοιχεί ή αντιφάσκει στην «ουσία» του κοινωνικού και εθνικού όλου. Σε αυτή τη βάση, το ΚΚΕ, σε μεγάλο τμήμα της παραδοσιακής ιστοριογραφίας της Κατοχής και του Εμφυλίου δεν έχει εσωτερικές αντιθέσεις ή όταν έχει, μόνο συμπτωματικά αναιρούν την «ουσία» του, που είναι, ανεξαρτήτως ιστορικών συνθηκών, η ανηλεής καταστροφή της αντίπαλης «ουσίας», αυτής της αστικής κοινωνίας.[12]

Οι διαφωνίες, όταν σπάνια εκδηλώνονται, δεν είναι ποτέ σύμπτωμα μιας συλλογικής αντιπαράθεσης αλλά μεμονωμένα περιστατικά, αποτέλεσμα πεφωτισμένων εξαιρέσεων, που εξέρχονται της κομματικής ολότητας, της οποίας αποτελούν, εκ προοιμίου, τη συνολική άρνηση. Είναι το «ίχνος» της ορθολογικότητας έναντι του παράλογου που συνιστά η κομμουνιστική ιδεολογία. Δεν υπολογίζεται καν το πεδίο πάνω στο οποίο εκδηλώνεται η όποια διαφωνία ή τα όριά της, δεν νοείται ως εσωτερικό στοιχείο, ως τάση, ως σχέση σύγκρουσης που κυριαρχεί ή υποτάσσεται ανάλογα με τη συγκυρία. Δεν είναι μια ενδοκομματική αντίπαλη πραγματικότητα που συνδιαμορφώνει τις κομματικές στρατηγικές, ή αν είναι, δεν έχει καμιά επιστημονική σημασία γιατί δεν έχει εκ προοιμίου κανένα περιθώριο να αλλοιώσει την «ουσία». Υπάρχει μόνο ως εξωτερικό στοιχείο που καταστέλλεται στη γέννησή του.

Η «μονολιθικότητα» του κομμουνιστικού κόμματος περιενδύεται, έτσι, με μια μεταφυσική διάσταση, ένα στοιχείο πολιτικού αυτοματισμού, που αρνείται στην πολιτική του ΚΚΕ να αντανακλά μια ιδιότυπη προσαρμογή στις συν-

12. Είναι πολύ χαρακτηριστικός ο τρόπος που αντιμετωπίζει την πολιτική του ΚΚΕ η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Β. Κόντης), στις παραμονές του εμφυλίου πολέμου. Ενώ αναφέρει τις πολιτικές προτάσεις που διατυπώνει στα 1945-1946 το ΚΚΕ σε σχέση με την ειρηνική υπέρβαση της κρίσης, ξαφνικά μιλά για την απόφαση της 2ης Ολομέλειας του ΚΚΕ που υποτίθεται ότι αποφάσισε την ένοπλη σύγκρουση, χωρίς να εξηγεί πώς συντελέστηκε η αλλαγή αυτή. Την αποδίδει απλά στις εκτιμήσεις του Ζαχαριάδη. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 116-117.

θήκες της συγκυρίας, στις κοινωνικές πραγματικότητες που το επικαθορίζουν αποφασιστικά.[13] Έτσι, τόσο το ΚΚΕ, όπως βέβαια και τα άλλα κόμματα, στην ουσία δεν έχει ιστορία, ο χρόνος στο εσωτερικό του είναι ακίνητος, αφού δεν υπάρχουν ενδογενείς αντιθέσεις, ή αυτές αναπτύσσονται πάντα απέξω. Όλα τα μέρη είναι αυτουργοί, συνένοχοι, συνοδοιπορούν ή παραπλανιώνται έναντι της κομματικής «ουσίας».[14] Ακόμα και οι υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις μέσα στο ΕΑΜ είτε είναι συνυπεύθυνες είτε διακρίνονται από συνένοχη αφέλεια. Η μόνη πραγματική ιστορία ενός τέτοιου κόμματος, είναι εξωγενής, είναι η γραμμική του πορεία προς το «σκοπό» του.[15] Το ΚΚΕ δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από το αντίπαλο δέος της «ουσίας» του καπιταλισμού, η ιστορία του είναι η ιστορία καταστροφής του κοινωνικού αντιπάλου.[16] Οι όποιες διαφοροποιήσεις από την «καταστροφική» του ουσία είναι απλές προσαρμογές στη συγκυρία που συσκοτίζουν τις πραγματικές διαθέσεις ενός τέτοιου κόμματος.[17] Η επαναστατική του προοπτική οφείλει να υπολανθάνει ή να είναι εμφανής σε όλες

---

13. Το πρόβλημα εντοπίζει έμμεσα και η Ι. Παπαθανασίου στην εργασία της για την επιστημονική πρόσληψη και τη διαμόρφωση της πολιτικής του ΚΚΕ στα 1936-1949. Το επιλύει, όμως, παρά τις οξυδερκείς παρατηρήσεις, μέσω της διάκρισης σταθερών ιδεολογικών πυρήνων στην πολιτική του ΚΚΕ και των μεταβλητών ιδεολογικών προσλήψεων της πραγματικότητας. Ωστόσο, ακόμα και αυτοί οι σταθεροί πυρήνες, ο διεθνιστικός χαρακτήρας και η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ, η «συμβολική» του κόμματος ως αυτόνομου πολιτικού οργανισμού και η αντίληψη των συμμαχιών που υποβαθμίζει το «σύμμαχο», δεν είναι τόσο σταθερά όσο φαίνονται. Ειδικά επί Κατοχής το ΚΚΕ είχε μετεξελιχθεί σε μαζικό κόμμα της αριστεράς, ενώ η πολιτική του των συμμαχιών προσέδιδε ιδιαίτερη σημασία στους «συμμάχους» αυτούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επιμονή του ΚΚΕ, που του προκάλεσε προβλήματα, να συμμετέχουν σε όλες τις κρίσιμες διαπραγματεύσεις που διεξήγαγε το ΕΑΜ με τους Βρετανούς οι Σβώλος, Τσιριμώκος (Κοινό Γ. Σ. Μέσης Ανατολής, Λίβανος, Βάρκιζα). Εκτός των άλλων, όπως και η ίδια η Παπαθανασίου σημειώνει, το ερμηνευτικό αυτό σχήμα χρειάζεται ευρύτερη διαπραγμάτευση σε σχέση με τους τρόπους αφομοίωσης της στρατηγικής της ηγεσίας από τα κομματικά μέλη όσο και την διαμόρφωση της κομματικής πολιτικής από τα εκάστοτε επίπεδα συναίνεσης. Ι. Παπαθανασίου, «Ιδεολογικές Προσλήψεις των Κοινωνικών Συγκρούσεων και Διαμόρφωση της Πολιτικής Στρατηγικής», *Η Ελλάδα '36- -49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Αθήνα 2003*, σ. 204-206.

14. Βλ. και Ι. Ιατρίδη, *Η Εξέγερση στην Αθήνα*, Αθήνα 1973, σ. 255.

15. Είναι οι «απώτεροι» σκοποί των ελληνικών παρατάξεων, η σύγκρουση των οποίων δημιούργησε τον εμφύλιο κατά τον Ι. Ιατρίδη, στην Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, *ό.π.*, σ. 342.

16. Μπορεί να υπάρχει η αντίληψη ότι αυτού του τύπου οι «τελεολογίες» έχουν ξεπεραστεί από την ιστορική έρευνα, εντούτοις είναι υπαρκτές και εμφιλοχωρούν σε όλες τις αναλύσεις. Όπως σημειώνει ο W. Thompson τόσο οι «εθνικές» ιστορίες όσο ακόμα και το τέλος της ιστορίας του F. Fukuyama είναι τέτοιες ιδιότυπες τελεολογίες. W. Thompson, *Postmodernism and History*, Νέα Υόρκη, 2004, σ. 114.

17. Βλ. π.χ. Ευ. Αβέρωφ - Τοσίτσα, *Φωτιά και Τσεκούρι*, Αθήνα 1975.

του τις εκδηλώσεις, όπως π.χ. με τη μορφή της ωμής βίας, στην Πελοπόννησο επί Κατοχής. Ο ιστορικός καλείται να αποκαλύψει αυτό το υπολανθάνον στοιχείο, αφού αυτή η «ουσία» του ΚΚΕ εμφιλοχωρεί παντού, ανεξαρτήτως στιγμών, συνθηκών και ιστορικών καταστάσεων. Απλά μετριάζεται, υφίσταται την αναδίπλωση της τακτικής αλλά συνεχίζεται αλώβητη ως προς τον πυρήνα της.[18]

Η ανάλυση είχε στηριχθεί κυρίως στην επεξηγηματική αρχή ότι η περίοδος της Κατοχής ευνοούσε το δεύτερο, το «σταλινισμό», (κυρίως λόγω των δυσμενών υλικών συνθηκών, της ευπιστίας των ανθρώπων και της δυναμικής της κομμουνιστικής προπαγάνδας).[19] Ο «σταλινισμός» αυτός προσλαμβάνει το χαρακτήρα του μεταφυσικού και ηθικού «κακού», χωρίς να γίνεται καν οποιαδήποτε απόπειρα να προσδιοριστεί, όσον αφορά στην ελληνική του εκδοχή και καθίσταται μια εξω-ιστορική αναλλοίωτη παράμετρος.[20] Η ίδια η αριστερά ως πολιτικός σχηματισμός ήταν πεδίο αυτής της σύγκρουσης με προδιαγεγραμμένο χαρακτήρα: οι μη σταλινικές δυνάμεις θα υφίσταντο την επενέργεια της «ουσίας» και αργά ή γρήγορα θα υπέκυπταν. Το γιατί ηττήθηκαν αποδίδεται είτε στην πολιτική τους ανωριμότητα είτε στην αξιοποίηση μεθόδων πολιτικού αμοραλισμού από τους «σταλινικούς».[21]

Έτσι, ελάχιστα εξετάστηκε αν στην πραγματικότητα στο ΚΚΕ και το ΕΑΜ την δεκαετία του 1940 ήταν δεσπόζον στοιχείο ο «σταλινισμός» αυτός και σε ποιο βαθμό, ποιες ήταν οι πραγματικές σχέσεις του ΚΚΕ και της ΕΣΣΔ την περίοδο αυτή, και το κυριότερο σε τι ακριβώς συνίστατο αυτός ο σταλινισμός.[22] Διότι στο μεγαλύτερο τμήμα της δεκαετίας αυτής κυριαρχούσε η πολιτική λογική του ΕΑΜ, κατά ένα τρόπο της πληθυντικής αριστεράς της Κατοχής, ενώ η ίδια η πολιτική του ΚΚΕ είχε προσαρμοστεί στη λογική των μετώπων της αριστεράς, έχοντας σε μεγάλο βαθμό μεταλλαχθεί το ίδιο σε μαζικό κόμμα που επιχειρούσε να συγκεράσει διαφοροποιημένα και ευρέα κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Άλλωστε βρισκόμαστε στην εποχή των πα-

18. Αυτό είναι το ιδεολογικό υπόστρωμα προσεγγίσεων, όπως αυτή του Στ. Καλύβα, «Κόκκινη Τρομοκρατία: Η βία της Αριστεράς στην Κατοχή», *Μετά τον Πόλεμο*, (επιμ. M. Mazower), Αθήνα 2003, σ. 161-204, όπου η εκδήλωση βίας από κάποιο κομματικό στέλεχος του ΚΚΕ στην Αργολίδα καθίσταται δηλωτικό της εν γένει πολιτικής του ΚΚΕ στην Κατοχή.

19. Βλ. και Δ. Κουσούλας, *ΚΚΕ, Τα Πρώτα Τριάντα Χρόνια*, Αθήνα 1987.

20. Συνδυάζεται, μάλιστα με ανθρώπους χαμηλής στάθμης που επιδίωκαν να προσποριστούν οφέλη κάνοντας τους ηγέτες, E. O'Balance, *The Greek Civil War*, Λονδίνο 1966, σ. 198-212.

21. Βλ. και Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του ΚΚΕ*, τομ. ΣΤ', 1946-1949, Αθήνα χ.χ., σ. 199.

22. Να σημειωθεί ότι την κριτική αυτού του τύπου υποδαύλισαν πρώην υμνητές του Ζαχαριάδη, όπως ο Δ. Βλαντάς, *Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949*, τ. Γ', Αθήνα 1981.

ρεπόμενων της κατάργησης της Γ' Διεθνούς και της υλοποίησης της στρατηγικής από την πλευρά του Στάλιν της ειρηνικής συνύπαρξης χωρίς αδικαιολόγητες προστριβές στις σφαίρες επιρροής που καταχωρήθηκαν στο αντίπαλο διεθνοπολιτικό στρατόπεδο.[23]

Μάλιστα, ακόμα και για τις ιστορικές προσεγγίσεις που αποφεύγουν να αποδώσουν στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ της Κατοχής σταλινικά χαρακτηριστικά, ένα πρόσωπο, αυτό του Ζαχαριάδη, κατορθώνει να επιβληθεί και να διαστρέψει εν μια νυκτί την πολιτική του ΚΚΕ σε όλη την περίοδο της Κατοχής.[24] Αυτός καθίσταται ο μεταφυσικός πόλος προώθησης του «ηθικού κακού»,[25] χωρίς να εξηγείται πώς συμβιβάζονται αυτά με πολιτικές, που ο ίδιος προώθησε και αφορούσαν στην προσήλωση στην πολιτική νομιμότητας και μάλιστα με περισσότερο και από την Κατοχική περίοδο επιτακτικό τρόπο.[26] Γιατί ιδίως η περίοδος 1945-1946 χαρακτηρίζεται από μια κομματική πολιτική που συνάδει και προπαγανδίζει λύσεις αντίστοιχες με αυτές του γαλλικού και ιταλικού ΚΚ της εποχής, αναγνωρίζει πλήρως τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή και καταστέλλει κάθε λογική υπέρ της κοινωνικής εξέγερσης (Βελουχιώτης).[27]

Αλλά ακόμα και ο ΔΣΕ δεν ήταν μια απλή επιβεβαίωση του «σταλινισμού», ένας ιστορικός ανορθολογισμός σύμφυτος με την κομμουνιστική ιδεολογία,[28] αλλά ένα ιστορικό φαινόμενο με σύνθετα χαρακτηριστικά που θα άντε-

---

23. Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα 2006, σ. 496-505. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι Σοβιετικοί εξέφραζαν στους Βρετανούς την απόλυτη άγνοιά τους για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα ακόμα και για το ΕΑΜ: FO 371/43674, R 258, Leeper to FO, 5 Ιανουαρίου 1944, και FO 371/43674, R 227, Eden to Mr. Balfour Moscow, 3 Ιανουαρίου 1944.

24. Βλ. για παράδειγμα Π. Ροδάκης, *Ν. Ζαχαριάδης*, Αθήνα 1987.

25. Γενικότερα υπάρχει μια ηθικολογική προσέγγιση έναντι του Ζαχαριάδη. Ο Φ. Ηλιού, εντούτοις, σημειώνει ότι «οι περίπλοκες διαδρομές των αγωνιστών του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος δεν είναι φτιαγμένες με αθωότητα. Οι αγώνες στους οποίους είχαν εθελοντικά εμπλακεί ήταν σκληροί και ανελέητοι... και συχνά γίνονταν και οι ίδιοι ανελέητοι και απέναντι σε συντρόφους τους», Φ. Ηλιού, «Εισαγωγή», στο Στ. Κασιμάτης, Οι *Παράνομοι*, Αθήνα 1997, σ. 10.

26. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αντίθετα με άλλους, για τον Θ. Χατζή ο σταλινισμός του Ζαχαριάδη τον οδήγησε να αγνοήσει τον επαναστατικό χαρακτήρα της περιόδου 1940-1945 και να αλλοιώσει τους επαναστατικούς προσανατολισμούς του κόμματος. Θ. Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε*, μέρος 4ο, Αθήνα 1983, σ. 398.

27. Το ΚΚΕ διατυμπάνιζε από τις στήλες της ΚΟΜΕΠ ότι ακολουθούσε το πρότυπο των άλλων ευρωπαϊκών κομμάτων. Μ. Τορές, «Η Εθνική Αποστολή του ΓΚΚ», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση, (ΚΟΜΕΠ)*, αρ. φυλ. 35, Αθήνα Μάρτιος 1945, σ. 30. Και ΚΟΜΕΠ, «Το Πρόγραμμα του ΚΚ Αυστρίας», αρ. φυλ. 36-39, Απρίλιος - Μάιος 1945.

28. Για τους Βρετανούς πιθανόν συνδέονταν και με τις ελληνικές ιδιομορφίες. Όπως γράφει ο N. Hammond, σύνδεσμος του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής στην Κατεχόμενη Ελλάδα, ο ΕΛΑΣ εγκατέστησε καθεστώς τρομοκρατίας στην Ελεύθερη Ελλάδα, που είναι

χε στη συλλογική μνήμη των οπαδών της αριστεράς, όχι απλά και μόνο ως ένα απονενοημένο διάβημα κατάληψης της εξουσίας.[29] Γιατί δεν ήταν απλά η διάψευση ενός επαναστατικού ρομαντικού οράματος, αλλά μια εμπειρία που δικαιολογούσε ένα αίσθημα «αδικίας» στον απλό οπαδό και εξασφάλιζε μια νομιμότητα με ιστορική διάρκεια και πέραν των αμετανόητων «σταλινικών».[30]

Όμως ηγεμόνευσε στην ιστοριογραφία της εποχής μια απλουστευμένη αναγωγή του ΔΣΕ σε έναν επαναστατικό στρατό,[31] παρακάμφθηκε η αναγκαιότητα να δοθεί μια πειστική απάντηση σε σχέση με τη φυσιογνωμία και τους στόχους του και κυρίως τι ήταν εκείνο που ώθησε τόσους ανθρώπους να συνταχθούν με την κομμουνιστική αριστερά στην περιπέτεια αυτή.[32] Η εκδοχή ότι ήταν θύματα της ευπιστίας τους δεν εξηγεί γιατί πολλοί από αυτούς θα επιμείνουν στις πολιτικές εκπροσωπήσεις της, ακόμη και παρά το εκτεταμένο καθεστώς διώξεων που ακολούθησε τον εμφύλιο.[33]

Αντίθετα, απαλλαγμένος, δηλαδή, κανείς από το σχήμα μιας συνεχούς ροής και των «συνεχειών» της κομμουνιστικής νοοτροπίας, θα μπορούσε να

«ελληνική λέξη». N. Hammond, *Δυτική Μακεδονία, Αντίσταση και ΣΜΑ*, Αθήνα 1990, σ. 38.

29. Σ. Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα χ.χ., σ. 384.

30. Ακόμα και στα εκτός του ΚΚΕ κόμματα, όπως το ΣΚΕ-ΕΛΔ ο ΔΣΕ αρχικά έχαιρε μιας νομιμότητας. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, Φακ. Ιπ. Φραγκόπουλου, Συνέδριο ΣΚΕ-ΕΛΔ, 1952, Ομιλία Αλ. Σβώλου.

31. Ποτέ ο ΔΣΕ στην πραγματικότητα δεν έθεσε ζήτημα περί κοινωνικής επανάστασης. Αντίθετα στόχος του ήταν να υποχρεώσει τον αντίπαλο σε συμβιβασμό και να μην επιτρέψει ώστε η Ελλάδα να χάσει την εθνική της ανεξαρτησία. Ήταν η «έντιμη δημοκρατική συνεννόηση» που θα εξασφάλιζε τη συμφιλίωση του λαού. «Απόφαση της 4ης Ολομέλειας», *ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα*, τ. 6, Αθήνα 1987. Ο ίδιος ο όρκος του Αντάρτη ήταν ένα κείμενο που εξέθετε την ανάγκη προστασίας των πάγιων αστικών αξιών, της εδαφικής ακεραιότητας, της εργασίας και της ιδιοκτησίας από τον αδηφάγο ξένο παράγοντα. Ο Όρκος στο Φ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Γ', Αθήνα 1973, σ. 737. Επιπλέον, οι απλοί μαχητές είχαν υποχρεωθεί να συμμετέχουν σε γλέντια εθνικής συμφιλίωσης με τους πολιτικούς αντιπάλους στα χωριά. Τον Ιανουάριο του 1947 το ΚΚΕ υπερηφανευόταν ότι είχε κατορθώσει να οργανώσει τέτοια γλέντια στο 45% των χωριών της Μακεδονίας. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ. 62/165, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 8 Ιανουαρίου 1947.

32. Να σημειωθεί ότι ακόμα και μέσα στον εθνικό στρατό πολλοί υποστήριζαν τον ΔΣΕ. Μυστικές υπηρεσίες και Βρετανοί ανέβαζαν τον αριθμό αυτό σε 15% του συνόλου στις αρχές των συγκρούσεων. Βλ. και D. Close και Θ. Βερέμης, «Ο Στρατιωτικός Αγώνας 1945-1949», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Μελέτες για την Πόλωση, 1943-1949*, Αθήνα 1997, σ. 141.

33. Όπως σημειώνει ο Α. Λιάκος, η μνήμη και η ιστορία, οι βιωμένες ή μαθημένες εμπειρίες της κατοχής και του Εμφυλίου καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τις ιδεολογικές στάσεις και τις πολιτικές εντάξεις στις επόμενες δεκαετίες. Α. Λιάκος, *Τα Νέα*, 28 Αυγούστου 2004.

θέσει το ερώτημα αν ο ΔΣΕ δεν ήταν απλά αυτό που υπέθεσε η γραμμική αντίληψη, δηλαδή μια επαναστατική εκδήλωση αντίστοιχη της «ουσίας» του ΚΚΕ, αλλά μια ιστορική πραγματικότητα με τη δική της ιδιοτυπία, την οποία προσδιόρισε η απόπειρα αποκλεισμού της αριστεράς από την πολιτική ζωή και κυρίως η διάψευση της στρατηγικής ότι μια εκτεταμένη στρατιωτική πίεση θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επάνοδό της στην πολιτική ζωή. Έτσι, θα μπορούσε να απαντηθεί και το ερώτημα του βαθμού νομιμότητας των πολιτικών της σύγκρουσης στους κόλπους της βάσης της αριστεράς, ερώτημα αποφασιστικής σημασίας αν αναλογιστεί κανείς ότι στο ΔΣΕ ενεπλάκησαν άμεσα πάνω από 200.000 άνθρωποι (μαχητές, εκτοπισμένοι, παράνομοι στις πόλεις).

Γιατί, πέρα από το τι επιδίωκε πραγματικά η ηγεσία, στα επίσημα κείμενα της εποχής του εμφυλίου, των οποίων ήταν αποδέκτης ο απλός οπαδός, καθοριζόταν ως αποκλειστικός στόχος του ΔΣΕ η συμφιλίωση και η επάνοδος της αριστεράς στην πολιτική ζωή.[34] Σε κανένα δε γίνεται λόγος για επανάσταση, σοσιαλιστικό μετασχηματισμό[35] και εργατική εξουσία.[36] Άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό και με εξαίρεση τις απόπειρες στην Κόνιτσα στα 1947 και τη Φλώρινα στα 1949 για την κατάληψη μιας πόλης ώστε να νομιμοποιηθεί η προσωρινή κυβέρνηση του ΔΣΕ που θα διαπραγματευόταν με την κυβέρνηση των Αθηνών και θα αποτίναζε την κατηγορία της «στάσης», ο ΔΣΕ βρισκόταν σε θέση άμυνας προσπαθώντας να αποσοβήσει τη διάλυσή του και να παρατείνει την ύπαρξή του ώστε να εξασφαλίσει το συμβιβασμό αυτό.[37]

Για αυτό το λόγο, σε μεγάλο βαθμό, εξηγείται και την αντοχή της πολιτικής υπεράσπισης του κόμματος και μετά τον εμφύλιο, αφού υπήρχε στους κόλπους ακόμα και των απλών οπαδών της αριστεράς έντονη η εντύπωση ότι ο ΔΣΕ διεξήγαγε έναν αγώνα που διεστράφη ως προς τους σκοπούς του από την πλευρά του αντιπάλου του, με βάση πλασματικές ερμηνείες,[38] ώστε να νο-

---

34. Μάλιστα, μέχρι και το Νοέμβριο του 1946 το ΚΚΕ αρνούνταν στους Ελασίτες να προσχωρήσουν στο αντάρτικο, γιατί η γραμμή του κόμματος ήταν η συμφιλίωση. Βλ. και Γ. Μπλάνας, *Εμφύλιος Πόλεμος, 1945-1949*, Αθήνα 1976, σ. 77.

35. Ακόμα και οι αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας που ανακοίνωναν τις αποφάσεις για τη δημιουργία ελεύθερων περιοχών καθόριζε ως πρώτο στόχο και μοναδικό στόχο τη συμφιλίωση 3η Ολομέλεια του ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Ανακοίνωση του Προεδρείου, *ό.π.*, σ. 245-247.

36. Ο Φ. Ηλιού διατύπωσε την άποψη ότι ο ελληνικός εμφύλιος, στην πρώτιστη δομή του, ήταν μια κοινωνική επανάσταση αφού κάθε εμφύλιος είναι μια τέτοια επανάσταση. Φ. Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2004, σ. 351.

37. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Σ. Γρηγοριάδης, η ιστορία του εμφυλίου πολέμου είναι μια ιστορία των προσπαθειών του εθνικού στρατού να διαλύσει το Δημοκρατικό Στρατό που αντεπιτίθετο, Σ. Γρηγοριάδης, *Δεκέμβρης - Εμφύλιος 1944-1949*, Αθήνα 1984, σ. 275.

38. Ακόμη και σήμερα πολλοί από τους πρωταγωνιστές του ΔΣΕ δυσκολεύονται να

μιμοποιηθεί το καθεστώς των μετεμφυλιακών διώξεων. Να σημειωθεί ότι οι αριστεροί οπαδοί έπεσαν και θύμα του γεγονότος, ότι ο ιδεολογικός αυτός χειρισμός υποδαυλίστηκε από την ίδια την ηγεσία του ΚΚΕ μετά την ήττα, όταν ο Ζαχαριάδης πανικόβλητος,[39] προσπαθούσε να προσδώσει στο ΔΣΕ μια «επαναστατική» ουσία που δεν είχε[40] όπως έκαναν, για άλλους λόγους, και οι πολιτικοί του αντίπαλοι στο ΚΚΕ, μετά την απομάκρυνσή του από τα ηγετικά κλιμάκια του κόμματος.[41]

Στην πραγματικότητα η αδυναμία να τεθούν κάποια αποφασιστικά ερωτήματα αφορά στην ίδια την αδυναμία να αποστεί κανείς από την αντίληψη ότι ο ιστορικός χρόνος είναι ταυτοτικός και ότι η όποια αλλαγή είναι στην ουσία αναδιάταξη της ίδιας πάντα «τράπουλας».[42] Σε αυτή τη γραμμική ίδια αντίληψη κυρίαρχο ρόλο έχουν δύο κυρίως στιγμές: η αρχή και το τέλος. Τόσο η αρχή μιας διαδικασίας όσο και το τέλος της, με την έννοια του τελικού σκοπού, καθορίζουν όλες τις ενδιάμεσες φάσεις. Ιδίως η απαρχή είναι το σπέρμα που συγκροτεί την ιστορική πραγματικότητα που εξελίσσεται στο πλαίσιο των οριοθετήσεων που επιβάλει, όσο και η δύναμη που κάνει τη διαδικασία να εξελίσσεται.[43]

Αυτή η αρχή παίζει το χαρακτήρα ενοποίησης της όλης διαδικασίας στο γραμμικό χρόνο. Τα γεγονότα αθροίζονται ως ανάπτυξη της αρχής, που είναι ο ολοποιητικός μηχανισμός. Η έννοια της παράδοσης καθίσταται σε κυρίαρχο άξονα και αποσκοπεί να δώσει ένα ιδιάζον χρονικό καταστατικό σε ένα σύνολο φαινομένων διαδοχικών και συνάμα ταυτόσημων. Επιτρέπει, δηλαδή, να αναστοχαστούμε την ιστορία μέσα στο «ίδιο». Να ανατρέξουμε στον εντοπισμό της καταγωγής που, επί της ουσίας, ξεφεύγει από κάθε ιδιαίτερο ιστορικό καθορισμό.[44]

αποδώσουν το χαρακτήρα του. Ο Γ. Τρικαλινός, για παράδειγμα, μιλά για έναν αγώνα απελευθερωτικό αντιιμπεριαλιστικό, δημοκρατικό με «έντονα τα στοιχεία της ταξικής πάλης». Γ. Τρικαλινός, *Ανασκαλεύοντας τη χόβολη της Μνήμης*, Αθήνα 1998, σ. 206.

39. Ο Βαφειάδης κατηγόρησε το Ζαχαριάδη ότι καθυστέρησε να προσδώσει στο ΔΣΕ έναν επαναστατικό μετωπικό προσανατολισμό και έτσι ο αντίπαλος κατόρθωσε να ανασυνταχθεί και να αποκτήσει το στρατιωτικό πλεονέκτημα. Μ. Βαφειάδης, «Η Αντικομματική πλατφόρμα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, 1950, 476, 481.

40. Ν. Ζαχαριάδης, *Καινούργια κατάσταση, καινούργια καθήκοντα*, Λευκωσία 1950, και *Προβλήματα καθοδήγησης*, Λευκωσία 1950.

41. Ο Ζαχαριάδης στα 1956 καταδικάστηκε για τη σεχταριστική απόδοση χαρακτήρα σοσιαλιστικής επανάστασης στον αγώνα του ΔΣΕ, που απομόνωσε το ΚΚΕ από το λαό. «Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ προς τα μέλη του ΚΚΕ, 1956», ΚΚΕ, *Σαράντα χρόνια αγώνες*, χ.χ., σ. 646.

42. Το παράδειγμα αναφέρει σε σχέση πως η κοινή αντίληψη αντιλαμβάνεται την αλλαγή ο M. Oakeshott, *On History*, Indianapolis 1999, σ. 107.

43. Για το θέμα βλ. και M. Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*, Αθήνα 1994, σ. 59-64.

44. Τη λογική αυτή αναπαράγει σε κάποιο βαθμό και ο Φ. Ηλιού όταν αποδίδει την

Η «αρχή» αυτή στην περίπτωση της ιστοριογραφίας του εμφυλίου είναι οι απαρχές εκδήλωσης της «ουσίας» της ελληνικής κομμουνιστικής αριστεράς στα 1922, όπου η τότε ερμηνεία του μαρξισμού, αναλλοίωτη στο διάβα του χρόνου, κληρονομήθηκε απαρέγκλιτα στο ιστορικό συνεχές.[45] Το ιστορικό «κρεσέντο» αυτού του κληροδοτήματος είναι η ήττα στο Γράμμο, το «τελικό αντίστοιχο της αρχής». Σε αυτή την αμετακίνητη συνέχεια αρκεί μια τομή σε κάποιο σημείο της πορείας αυτής ώστε να αποκαλυφθούν κάθε στιγμή η «αρχή» και το «τέλος», όπως εκδηλώνονται αδιαφοροποίητα σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού όλου,[46] παρά την παραπλανητική επινοητικότητα της κομμουνιστικής ιδεολογίας.

Έτσι, η αδέξια συγκρότηση μιας αριστερής πολιτικής της εποχής του ΣΕΚΕ στα 1918-1922[47] ευθυγραμμίζεται με την πολιτική του Ζαχαριάδη στα 1945, η απόφαση για την αποχή από τις εκλογές του 1946 ανάγεται στα κείμενα του ΚΚΕ της δεκαετίας του 1920, οι εκκαθαρίσεις του 1948 και 1949 αλλά και τα γεγονότα της Τασκένδης στα 1955 στις ενδοκομμουνιστικές αντιθέσεις του 1929-1931. Ιδίως όσοι βρίσκονται εγγύτερα στις απαρχές αυτές, όπως ο Ζαχαριάδης, είναι απόλυτα δέσμιοι της «αρχής» αυτής, υποχρεωμένοι να «διορθώσουν» τις όποιες παρεκκλίσεις στη «συνέχεια» αυτή. Μόνο ενδεικτικά να παρατηρηθεί, σε πείσμα της αγωνιώδους προσπάθειας να εξυπηρετηθεί το σχήμα της επαναστατικής συνέχειας που υποτίθεται ότι εξέφραζε ο Ζαχαριάδης, ότι το ΕΑΜ ήταν η μετεξέλιξη του Παλλαϊκού Μετώπου που σχεδίασε και εφάρμοσε προπολεμικά ίδιος ο Ζαχαριάδης, στηρίχθηκε σε αποφασιστικό βαθμό στο γράμμα του Ζαχαριάδη από τις φυλακές της Κέρκυρας στα 1940 περί ευρείας συστράτευσης απέναντι στον εισβολέα, ενώ όταν στα 1945 επέστρεψε στην Ελλάδα, ήταν αυτός που επέβαλε, επί ποινή απολάκτισης του μεγαλύτερου τμήματος της κομματικής βάσης, τη συμφιλιωτική γραμμή.[48]

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στο μέτρο που αποδίδουμε στο παρελθόν,

---

ένοπλη πάλη στις λενινιστικές παραδόσεις του ΚΚΕ ώστε να επιτύχει πολιτικούς συμβιβασμούς. Μάλιστα σημειώνει ότι το σχήμα αυτό είναι το μόνο που μπορεί να εξηγήσει τις αντιφάσεις στην πολιτική του ΚΚΕ ώστε να μην προσλάβει η πολιτική του το σχήμα «του τρελού καραβιού». Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 355, σημείωση.

45. Είναι χαρακτηριστικό ως οι γραμμικές ερμηνείες, όπως των Σ. Καλύβα - Ν. Μαρατζίδη, προσπαθούν έμμεσα να ταυτίσουν Κατοχή και Εμφύλιο ως προς τη δράση του ΕΑΜ. Σημειώνουν έτσι ότι οι δύο έννοιες, Αντίσταση και Εμφύλιος, συνδέονται στενά και πως «από το 1943 και έπειτα είναι αδύνατο να κατανοήσει κάποιος τη μία απολύτως ανεξάρτητα από την άλλη». *Τα Νέα*, 16 Οκτωβρίου 2004.

46. G. Kousoulas, *Revolution and Defeat, The History of KKE*, Λονδίνο 1965.

47. Είναι η εποχή του «καταστροφισμού» και του «παραγωγισμού» της 3ης Διεθνούς. Για την ιστορία του ΚΚΕ την πρώτη περίοδο ύπαρξης του βλ. Κ. Μοσκώφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Αθήνα 1985, σ. 387-437.

48. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 147-178.

στην «αρχή»,[49] μια πραγματική και απόλυτη δύναμη αιτιότητας,[50] είναι αφύσικο να μην προσδώσουμε στο μέλλον, στο «τέλος», μια αντίστοιχη δύναμη παρακίνησης, ένα χαρακτήρα εκπλήρωσης. Το «τέλος» εδώ είναι η εμπλοκή στον εμφύλιο πόλεμο. Με την έννοια αυτή, στο μέτρο που το ΚΚΕ εμπλέκεται στον εμφύλιο είναι αδιανόητο να υποθέσει κανείς ότι την προηγούμενη περίοδο ήταν δύναμη που επιδίωκε διακαώς την ειρηνική διευθέτηση. Έτσι, ο ιστορικός χρόνος γίνεται γραμμικά προοπτικός,[51] δηλαδή στην όποια περιγραφή ενός γεγονότος υπολογίζεται και η γνώση αυτού που συμβαίνει μετά το γεγονός, δηλαδή η εμπλοκή του ΚΚΕ στον εμφύλιο πόλεμο, πράγμα που αναδεικνύεται σε κυρίαρχο μηχανισμό ερμηνείας. Χρησιμοποιείται δηλαδή το «μετά» για να επιβεβαιώσει την «ουσία», όπως απαρέγκλιτα εκδιπλώνεται στις χρονικές φάσεις προς τον εμφυλιοπολεμικό «προορισμό».

Μάλιστα, για την ιστορία του εμφυλίου, η υστερο-προοπτική αυτή αφήγηση, εμβάλλει στην ανάλυση μιας προηγούμενης ιστορικής φάσης στοιχεία επόμενων φάσεων, χωρίς να τηρηθεί μια αναλογία σε σχέση με τις κάθε φορά επικρατούσες συνθήκες. Ειδικά σε σχέση με την πολιτική του ΚΚΕ, η περίοδος από το 1950 μέχρι και τα 1956, οι εκκαθαρίσεις και η απόπειρα Ζαχαριάδη να δικαιολογήσει τις επιλογές του,[52] αξιοποιείται κατά τρόπο τέτοιο ώστε να αξιολογείται όλη η προηγούμενη περίοδος και να επιβεβαιώνεται ο «επαναστατικός» προσανατολισμός του ΚΚΕ σε όλες τις προηγούμενες φάσεις.[53] Σε κάθε περίπτωση απουσιάζει η ανάλυση της σχέσης των επιδιώξεων αυτών με τα καθεστώτα των ανατολικών χωρών που εγγράφηκαν, τις επιδιώξεις των διεθνών παραγόντων που υποδαύλισαν τις εσωκομματικές εκκαθαρίσεις, το γεγονός ότι ήταν προϊόντα και συνεπακόλουθα της ήττας του ΔΣΕ και της ανάγκης εξυπηρέτησης των αναγκών των κοινωνικών σχηματισμών που εντέχνως τα αναπαρήγαγαν.

---

49. Όπως σημειώνει ο E. Hobsbaum ειδικά όταν η κοινωνική αλλαγή επιταχύνεται πέρα από ένα συγκεκριμένο όριο, το παρελθόν δεν μπορεί να αποτελεί υπόδειγμα για το παρόν. E. Hobsbaum, *On History*, Λονδίνο 2002, σ. 18-19.

50. G. Bachelard, *ό.π.*, σ. 109.

51. Η έννοια ιστορικο-προοπτικός χρόνος ανήκει στον J. Topolski, *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα 1983, σ. 156-158.

52. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η προσπάθεια του Μπαρτζιώτα να επιβεβαιώσει τον μετέπειτα ισχυρισμό του Ζαχαριάδη ότι με συνέπεια από τη 2η Ολομέλεια του 1946 είχε υποδείξει την εμπλοκή στην εμφύλια σύγκρουση, επικαλούμενος προς απόδειξη την κομματική του τιμή. Β. Μπαρτζιώτας, *Ο Αγώνας του ΔΣΕ*, Αθήνα, σ. 27-30.

53. Ενδεικτική περίπτωση είναι το οπισθόφυλλο του ντοκουμέντου που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Γλάρος» για την 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ στα 1950. Είναι «τα πρακτικά μιας σκηνοθετημένης δίκης... της εποχής της απόλυτης κυριαρχίας του Ν. Ζαχαριάδη και του τυχοδιωκτισμού του μέσα στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα» Η *3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ* (1950), Αθήνα 1988.

Να σημειωθεί ότι με βάση το σχήμα ότι η εμπλοκή στον εμφύλιο χαρακτηρίζει την πολιτική του ΚΚΕ και το προηγούμενο διάστημα, αναγκαστικά οδηγούμαστε στη λογική, στο μέτρο που αναγνωρίζεται από αρκετές προσεγγίσεις ότι το ΕΑΜ ήταν μια πολιτική τομή που καθιστούσε δυνατή τη συγκρότηση μιας «πληθυντικής» αριστεράς, να διαχωρίζονται ΕΑΜ και ΚΚΕ,[54] με την έννοια του καλού και του κακού πόλου.[55] Για τις ανάγκες του σχήματος της συνέχειας, το ΚΚΕ είναι η εκδήλωση της συνέχειας της κομμουνιστικής αδιαλλαξίας και το ΕΑΜ μια «ασυνέχεια»,[56] που όμως έρχεται να επιβεβαιώσει, με την τροπή του εμφυλίου πολέμου, ότι και αυτό υποτάσσεται στην αδήριτη αναγκαιότητα της «συνέχειας», δηλαδή στο ΚΚΕ.

Άλλο χαρακτηριστικό δείγμα του πως η ιδιότυπη αυτή ιστορική «τελεολογία» εμποδίζει την ιστορική ανάλυση, είναι το πεδίο της ιδεολογίας και της στάσης του ΚΚΕ ειδικά σε σχέση με το «εθνικό». Στη βάση των επικαθορισμών του γραμμικού χρονικού σχήματος της «αρχής και του τέλους», θα ήταν αδιανόητο, στο μέτρο που είχε προηγηθεί η Απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 1925, που μιλούσε για αυτοδιάθεση των λαών της Μακεδονίας, να ακολουθήσουν οι αποφάσεις του 6ου Συνεδρίου του ΚΚΕ, τον Δεκέμβριο του 1935, για οργανική ενσωμάτωση της σλαβομακεδονικής μειονότητας στο ελληνικό κράτος και πλήρη άρση της πολιτικής της αυτοδιάθεσης. Υπό την ίδια έννοια είναι εξίσου αδιανόητη η εθνική πολιτική του ΚΚΕ την περίοδο της Κατοχής, με ιδιαίτερη, μάλιστα, προσοχή στο «Μακεδονικό»,[57] όπως και το γεγονός ότι υπερακοντίζει σε εθνικιστικές διεκδικήσεις το 1945-1946. Αδιανόητη αφού υπήρχε και η απόδειξη που παρείχε το «τέλος» της ιστορικής γραμμής: η 5η Ολομέλεια του 1949 που επανερχόταν στο αίτημα της αυτοδιάθεσης.[58]

Εκτός των άλλων, αυτή η άποψη περί χρόνου στην ιστοριογραφία της Κατοχής και του εμφυλίου οδηγεί σε ένα εσχατολογικό εξελικτικισμό που επιβεβαιώνει την «εθνική» υπόσταση έναντι των «ξένων». Μόνο μια ξένη επέμβαση (π.χ. Σοβιετικής Ένωσης) θα μπορούσε να διαστρέψει την «εθνική ορ-

54. Αυτό κατά ένα τρόπο αντιστοιχεί στη βρετανική επιδίωξη επί Κατοχής να διασπάσουν τον ΕΛΑΣ από το ΕΑΜ: FO 371/37205, R 9529, Μνημόνιο SOE, 25 Σεπτεμβρίου 1943.

55. Αφορά και στην απόπειρα να αποτελέσει το ΕΑΜ, αποκαθαρμένο από το ΚΚΕ, τμήμα της πολιτικής παράδοσης της «δημοκρατικής παράταξης» επί ΠΑΣΟΚ. Α. Ελεφάντης, *«Μας την επήραν την Αθήνα... ...»*, Αθήνα 2002, σ. 100-112.

56. Ο Φ. Νικολόπουλος μιλά για απόκλιση που μείωνε την αποτελεσματικότητα του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, «Δυσλειτουργίες της Πολιτικής Επικοινωνίας», *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Αθήνα 2000, σ. 163.

57. Για το θέμα βλ. Μ. Λυμπεράτος, «ΚΚΕ και Σλαβομακεδονική Μειονότητα στην Κατεχόμενη Δ. Μακεδονία», *Μνήμων*, 20 (1998) σ. 75-108.

58. Μ. Λυμπεράτος, «Η μεταπολεμική διαμόρφωση των ιδεολογικών μετώπων και η εμφύλια σύγκρουση», *Τα Ιστορικά*, 34 (2001) σ. 197-220.

θολογικότητα», καθιστώντας το ΚΚΕ αντεθνική δύναμη.[59] Ειδικά σε τμήμα της αριστερής ιστοριογραφίας αναπαράγεται έμμεσα η λογική ότι αν έμεναν ανεπηρέαστοι οι Έλληνες κομμουνιστές, η «ορθολογικότητα» τελικά θα επιβαλλόταν και θα μορφοποιούνταν σε έναν «ευγενή» συμβιβασμό.[60] Έτσι, όλο το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται στην ανάδειξη των επιδράσεων του «ξένου» που ενδυνάμωσε την πορεία αλλοιώσεων της μονογραμμικής συνεχούς εθνικής πορείας.[61] Η μορφή, που πήρε αυτή η λογική στην ανάλυση, ήταν είτε με τη διαπίστωση των διαπλοκών του ΚΚΕ με τη Σοβιετική Ένωση,[62] είτε με την ανάδειξη της σχέσης της δεξιάς με το δυτικό παράγοντα, της «εξάρτησης» δηλαδή, που για ακόμη μια φορά αλλοίωσε την εθνική ορθολογικότητα.[63] Να σημειωθεί ότι στην πραγματικότητα η ΕΣΣΔ ήταν απρόθυμη να προσφέρει πραγματική πολιτική πλαισίωση στο ΚΚΕ και στο ΔΣΕ[64] ενώ οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί δεν λειτουργούσαν ως συνισταμένες του προβλήματος παρά μόνο στο πλαίσιο των κοινωνικών ανταγωνισμών των Ελλήνων.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα των εμποδίων που γεννά η γραμμική χρονική λογική είναι η ίδια η προσπάθεια να επιβεβαιωθεί μέσω των κατάλληλων επιλεκτικών τομών στο χρόνο η «συνέχεια» του χρόνου αυτού.[65] Οι συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τον Ζέρβα το χειμώνα του 1943-1944, η δολοφονία του Ψαρρού, τα Δεκεμβριανά, η «τρομοκρατία» της αριστεράς,[66] ο Εμφύλιος πόλεμος, δεν τίθενται υπό καμία διερώτηση, ούτε ως προς την ιστορική ιδιοσυ-

---

59. Βλ. Γ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών 1945-1949*, Αθήνα 1957.

60. Η ηγεσία έπασχε από το σύνδρομο της εξάρτησης από τα κελεύσματα και τις οδηγίες της Μόσχας, κατά τον Π. Νεφελούδη, *Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας*, Αθήνα 1974, σ. 254-255.

61. Ο Φ. Ηλιού μιλά για μια «υπερτιμημένη» εμπλοκή των ξένων δυνάμεων, Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 351.

62. Με βάση τη λογική αυτή, παρά τις σημαντικές αρετές, προβάλλουν και εργασίες, όπως του Γρ. Φαράκου, *Οι Σχέσεις του ΚΚΕ με το Διεθνές Κομμουνιστικό Κέντρο*, Αθήνα 2004 ή του P. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944-1949*, Ithaca, 1989.

63. Η ερμηνεία αυτή συμπυκνωνόταν στην επισήμανση της επίσημης ιστορίας του ΚΚΕ ότι ο Εμφύλιος προετοιμάστηκε και επιβλήθηκε από το διεθνή ιμπεριαλισμό και την ντόπια ολιγαρχία, στο *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ*, Μέρος Α, 1918-1949, Αθήνα 1988.

64. Όπως σημειώνει ο Σπ. Ασδραχάς δεν είναι δυνατό να ευσταθεί καμία θεωρία υποκίνησης από τη Σοβιετική Ένωση, «Προεισαγωγικά» στο *Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, *ό.π.*, σ. 12.

65. Όπως υπογραμμίζει ο M. Oakeshott, για κάθε ερμηνεία που στηρίζεται σε κάποια «αρχή» επιλέγει «σημαντικά» γεγονότα ως ενδιάμεσα βήματα προς το προκαθορισμένο αποτέλεσμα. M. Oakeshott, *ό.π.*, σ. 111.

66. Αυτές οι επιλεκτικές τομές δικαιολογούν και τη σημασία που αποδίδεται στην τοπική ιστορία από ιστορικούς όπως οι Καλύβας και Μαραντζίδης, δεδομένου ότι έτσι «ανακαλύπτεται» και γενικεύεται η κόκκινη βία. Βλ. *Τα Νέα* 20 Μαρτίου 2004.

στασία, ούτε ως προς το ποιος ή γιατί υποκινήθηκαν.[67] Είναι απλώς οι αποδείξεις της εκδίπλωσης της «ουσίας» της αριστεράς στη γραμμική πορεία του χρόνου.[68] Έργο της ιστορικής προσέγγισης καθίσταται η απλή επιβεβαίωση της πορείας αυτής, με τις κατάλληλες τεχνικές τομές στο χρόνο ώστε απλά να περιοδολογηθεί η συνέχεια αυτή.[69] Μάλιστα, εκ προοιμίου την «ουσία» αυτή ενσαρκώνει η ηγεσία.[70] Θεωρείται αυτονόητο ότι αυτή έχει την ευθύνη, έναντι μιας κομματικής μάζας που απλά παρασύρεται ή λειτουργεί ως τυφλό εκτελεστικό όργανο.[71]

Εκτός των άλλων, επί τη βάσει των επιλεκτικών αυτών τομών στο χρόνο αναπτύσσεται και η θεωρία ότι Κατοχή και Εμφύλιος πόλεμος δεν πρέπει να διαχωρίζονται, γεγονός που υποτίθεται ότι επιβλήθηκε στην ιστοριογραφία από τις πολιτικές εξελίξεις μετά τα 1981 και την αναγωγή της αντίστασης σε «εθνικό παρελθόν».[72] Και δεν πρέπει να διαχωρίζονται γιατί υπάρχουν πλείστες όσες περιπτώσεις που αποδεικνύουν ότι και στην Κατοχή συνέβησαν αντίστοιχης σφοδρότητας συγκρούσεις με αυτές του Εμφυλίου.[73]

Μια σημαντική πλευρά των ουσιολογικών γραμμικών προσεγγίσεων αφορά στην λογική της ταυτόχρονης εκδίπλωσης της ίδιας ουσίας σε όλα τα επίπεδα ενός κοινωνικού σχηματισμού με ανάλογους ρυθμούς και χρόνους στο καθένα από αυτά. Στη βάση αυτής της λογικής δεν επιτρέπεται επουδενί να εντοπιστούν πραγματικές καθυστερήσεις ή επιταχύνσεις, ή αλλαγή ρυθμών σε κάποιες, έστω, πλευρές της ιστορικής διαδικασίας. Έτσι, για παράδειγμα, η μεταπολεμική καθυστέρηση της κυρίαρχης ιδεολογίας σε σχέση με τις τομές σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων, που επέφερε η Κατοχή, τίθεται εκτός διαπραγ-

---

67. Ειδικά για τις συγκρούσεις με τον Ζέρβα και τους λόγους που τις υποκίνησαν ενδεικτικά το βιβλίο, *Ν. Ζέρβας, Ο Μισθοφόρος*, Αθήνα 2005.

68. Για παράδειγμα, Δ. Κουσούλα, *ΚΚΕ. Τα Πρώτα Τριάντα Χρόνια*, ό.π., σ. 193-200, 204-206, 211-215.

69. Όπως σημειώνει ο Η. Νικολακόπουλος το ζητούμενο δεν είναι η καταμέτρηση της «κόκκινης», της «μαύρης» και της «λευκής» βίας σε μια συγκεκριμένη περιοχή, και η οποία εξάλλου δεν επιδέχεται γενικεύσεων. *Το Βήμα*, 22 Μαΐου 2004.

70. Για τον M. Mazower, για παράδειγμα, δεν επιδέχεται αμφιβολίας ότι ως κεντρική του πολιτική γραμμή, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ χρησιμοποιούσε ακραία βία για τον εκφοβισμό των αντιπάλων του, *Τα Νέα*, 20 Μαρτίου 2003.

71. Στ. Καλύβας, «Η Κόκκινη Τρομοκρατία», *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., σ. 175-182.

72. Α. Λιάκος, *Τα Νέα*, 28 Αυγούστου 2004.

73. Αντίθετα, όπως σωστά σημειώνει ο Ole Smith, η εμφύλια διαμάχη κατά την Κατοχή μόνο με μια πολύ περιορισμένη έννοια μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρόδρομος του εμφυλίου πολέμου. Οι μάχες μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, τον Οκτώβριο του 1943 προκλήθηκαν από συγκεκριμένα γεγονότα και προέκυψαν από τις λεπτές σχέσεις των δύο οργανώσεων. Ole Smith, «Ο "Πρώτος Γύρος", Εμφύλιος Πόλεμος κατά την Κατοχή», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1950, Μελέτες για την Πόλωση*, ό.π., σ. 89.

μάτευσης, γιατί δεν νοείται θεωρητικά. Με τη μορφή της «ταυτοχρονίας» στους ρυθμούς του κάθε κοινωνικού επιπέδου, είναι αδύνατο να αποδοθεί ευθύνη στον παραδοσιακό πολιτικό κόσμο, που εξαιτίας της ανικανότητάς του να παρακολουθήσει τις εξελίξεις αποτελούσε συνιστώσα του μετακατοχικού πολιτικού προβλήματος. Ως εκ τούτου κατέφυγε σε παραδοσιακές μορφές πολιτικής πόλωσης, επιδιώκοντας να επωφεληθεί από μια μετωπική σύγκρουση ΕΑΜ και κράτους.

Με άξονα την ενιαία χρονικότητα τα πεδία κοινωνικής πρακτικής προβάλλουν παντελώς απομονωμένα μεταξύ τους: το τι συμβαίνει στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ δεν επικαθορίζεται από τη συνάρθρωσή του με τα υπόλοιπα επίπεδα και τους ρυθμούς τους, όπως το ρόλο των άλλων κομμάτων, το ρόλο του στρατού και της αστυνομίας, της οικονομίας. Οι όποιοι μετασχηματισμοί ακολουθούν απλά την κυρίαρχη χρονική πορεία.[74] Έτσι, οι ιστορικές αναλύσεις του ρόλου της άλλης πλευράς σπανίζουν ακόμα και όταν είναι απολύτως εμφανές ότι ο ρόλος αυτός είναι καθοριστικός ως προς την αναπαραγωγή της πόλωσης.[75] Για αυτό απουσιάζει μια προσέγγιση που θα θεωρούσε ότι η λογική της στρατιωτικής πίεσης που ασκήθηκε μέσω του ΔΣΕ[76] θα μπορούσε κάλλιστα να αποδώσει και πιθανόν να εξασφαλίσει την ομαλότητα, αν όλες οι πλευρές επιδίωκαν πραγματικά την ομαλότητα.[77]

Αυτή η γραμμικότητα και το αδιαφοροποίητο του χρόνου μεταξύ των βαθμίδων ενός κοινωνικού σχηματισμού αφορά στην πραγματικότητα σε έναν μεθοδολογικό ατομικισμό που εκλαμβάνει τα φαινόμενα ως σύνολα χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις και δυνατότητες αυτο-ανέλιξης, μετατροπής, ή και ανατροπής της γεγονοτολογικής σειράς. Το ΚΚΕ ή τα άλλα κόμματα δεν αποτε-

---

74. Όπως υπογραμμίζει ο Η. Νικολακόπουλος πρόκειται για ένα ευρύτερο ιδεολογικό ρεύμα που, υποστασιοποιώντας την έννοια «πολιτική βία», επιχειρεί να μελετήσει τις συγκρούσεις της κατοχικής περιόδου ανεξάρτητα από το ιστορικό τους πλαίσιο. Αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, επιχειρώντας να αποκαθηλώσει την έννοια του αντιφασισμού ως μέτρο για την μελέτη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. *Τα Νέα*, 22 Μαΐου 2004.

75. Αντιθέτως στα πλαίσια των νέων θεωριών των πολιτιστικών μικρόκοσμων που παίζουν υποτίθεται κυρίαρχο ρόλο, οι άνθρωποι από μόνοι τους «στην Πελοπόννησο ή στη Μακεδονία, στις αρχές του '44, σε δεκάδες χωριά εξοπλίζονται, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ». Σ. Καλύβας - Ν. Μαραντζίδης, *Τα Νέα*, 10 Οκτωβρίου 2004.

76. Αφορούσαν κατά τον Φ. Ηλιού, στην επιδίωξη να οδηγηθεί η αριστερά σε μια νέα Βάρκιζα με καλύτερους όρους. Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 352.

77. Στην ουσία, το αν η στρατηγική της στρατιωτικής πίεσης απέδωσε τελικά έναν εκτεταμένο και αιματηρό εμφύλιο ήταν απόρροια του ασύμπτωτου στόχου και μέσων (να επιδιώκεις μια ειρηνική διευθέτηση μέσω της στρατιωτικής πίεσης) όπου τα «μέσα» αναγκαστικά απέβησαν πιο ισχυρά του στόχου, Η. Νικολακόπουλος, «Ένα εξόχως πρωτοποριακό εγχείρημα», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες*, ό.π., σ. 52.

λούνται από συλλογικές τάσεις που συγκρούονται και καθορίζουν τις όποιες χρονικότητες, τις επιταχύνσεις ή τις καθυστερήσεις. Δεν είναι ένα πεδίο στο εσωτερικό του οποίου αντανακλώνται ευρύτεροι κοινωνικοί συσχετισμοί και αναδιατάξεις των σχέσεων εκπροσώπησης.[78] Είναι ένα απόλυτα συμπαγές σώμα που επικαθορίζεται μόνο από τα άτομα που το συγκροτούν ως κομματική γραφειοκρατία.[79] Το ΚΚΕ δεν έχει καν μια ιδιαίτερη χρονικότητα, ούτε καν με τη μορφή ενός τμήματος, που προσηλωμένο στο παλιό παρελθόν, στις επαναστατικές προοπτικές του μεσοπολέμου, εγκλωβίζεται σε ένα αργό χρόνο κατανόησης των εξελίξεων,[80] και ένα άλλο τμήμα, κυρίαρχο, που δυνάμει των κοινωνικών εξελίξεων και των κοινωνικών συμμαχιών που αναδιαμορφώνονται στα υπόλοιπα κοινωνικά επίπεδα, αναπροσαρμόζεται με σαφώς ταχύτερους ρυθμούς στις εξελίξεις.[81] Αντίθετα, ο ιστορικός χρόνος εξομοιώνεται με τον προσωπικό χρόνο των προσωπικοτήτων αυτών, ή κάποιων γραφειοκρατικών μικρόκοσμων[82] και των ρυθμών στις εκάστοτε επιλογές τους. Έτσι, ο ατομικός χρόνος ενός προσώπου που διέρχεται φάσεις και μεταπίπτει ψυχολογικά, συνιστά και τον χρόνο των πολιτικών εξελίξεων. Αυτό ιδίως όταν πρόκειται για την αριστερά: η απόδοση στην ψυχολογία του Ζαχαριάδη όλων των εξελίξεων, αντιστοιχεί με μια αντίληψη του χρόνου τελείως γραμμική που διαταράσσεται μόνο από τις ιδιομορφίες της προσωπικότητας.[83]

---

78. Αντίθετα, αποδίδεται σημασία σε αναλύσεις των προθέσεων των προσώπων και της λογικής τους σε σχέση με τους επιδιωκόμενους στόχους, M. Weber, «Σχετικά με ορισμένες κατηγορίες της Κατανοούσας Κοινωνιολογίας», *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα 1996, σ. 137-188.

79. Τη λογική αυτή ανανεώνουν κάποιες σύγχρονες τάσεις στην κοινωνιολογία και την κοινωνική ιστορία, όπως ο κονστρουκτιβισμός, που υποκαθιστούν τις έννοιες των σχέσεων πολιτικής εκπροσώπησης προς όφελος των «ταυτοτήτων» και των νέων κοινωνικών κατηγοριών με άξονα τον πολιτισμό. Η γραφειοκρατία μετατρέπεται έτσι σε πολιτιστικό μικρόκοσμο. Για το θέμα Α. Γεωργούλας, «Οι συλλογικές οντότητες του Κονστρουκτιβισμού», *Θέσεις*, τχ. 83, 2003, σ. 69-80.

80. Η «παλιά Κεντρική Επιτροπή» *ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, 1940-1945*, ό.π., σ. 11-21.

81. Ενώ στην πολιτική του ΚΚΕ είναι υπαρκτές και οι δύο τάσεις, ένα τμήμα της ιστορικής ερμηνείας εμφανίζει την κομματική ηγεσία να εφαρμόζει «διπλή στρατηγική», εν είδει ιστορικής συνωμοσίας. Αυτό συμβαίνει επειδή αδυνατεί να αντιληφθεί τις κομματικές πολιτικές ως συνθέσεις ή ταλαντεύσεις μεταξύ αντικρουόμενων τάσεων. Για παράδειγμα, Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1940-1967*, Αθήνα 1976, σ. 208 κ.ε. και Γ. Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 353-355.

82. Αυτό αντανακλά μια γενικότερη νεότερη αντίληψη για το ρόλο του «κοινωνικού χώρου» και τους «αιρετικούς» με την κουλτούρα να παίζουν προσδιοριστικό ρόλο. Βλ. P. Bourdieu, Γλώσσα και συμβολική εξουσία, Αθήνα 1999 και P. Bourdieu, *Sience and Reflexivity*, Cambridge 2004, σ. 37-45.

83. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο M. Foucault συνδέει τις θεωρίες του υποκειμένου με

Όλα τα σχήματα γραμμικής διαδοχής, προϋποθέτουν μια συνολικοποίηση, κάθε ιστορική στιγμή πρέπει να μπορεί να αναχθεί σε ένα σύνολο, αίτιο και αποτέλεσμα ανήκουν στο ίδιο συνολικοποιημένο ερμηνευτικό σχήμα που περιορίζεται σε μερικές σχηματοποιημένες προτάσεις-αντιθέσεις: επανάσταση και αντεπανάσταση, ελευθερία και ολοκληρωτισμός, δημοκρατία και σταλινισμός. Αυτά εκδιπλώνονται στην γραμμική ροή του χρόνου που ό,τι τη διασπά είναι φαινομενικό και δεν χρήζει ιδιαίτερης μελέτης. Οι διαφορές και ρήξεις που εντοπίζονται είναι επουσιώδεις και υπάρχουν για να ξαναβρούν, αργά ή γρήγορα, την «ταυτότητα» μέσα στην οποία ανήκουν.[84] Με άλλα λόγια, η ασυνέχεια καθίσταται ως μια ιδιοτροπία του ιστορικού όντος που τελικά και αυτή επιβεβαιώνει, αν το παρελθόν ανασυντεθεί σωστά, το προϋπάρχον συνολικοποιημένο ερμηνευτικό σχήμα.[85]

Ο ίδιος ο χρόνος καθίσταται μια απλή σχέση διάταξης, μέρος του ενός «όλου», ως διάταξη των συνυπάρξεων και όχι των διαφορών. Έτσι, δεν υπάρχουν τομές αλλά ιδιομορφίες στην ιστορική πραγφατικότητα. Το ΕΑΜ δεν είναι τομή, με την έννοια της συγκρότησης μιας μοναδικής ιστορικά ευρύτατης κοινωνικοπολιτικής συμμαχίας των κυριαρχούμενων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας αλλά μια διαστροφή της υπάρχουσας προκαθορισμένης αλληλουχίας που επανακάμπτει στην αρχική ταυτότητα μέσα στη ροή των γεγονότων, όπως «αποδεικνύει» η ήττα στον εμφύλιο.[86] Επομένως, φαινόμενα όπως η «λευκή τρομοκρατία», η μέσω του κράτους απο-εαμοποίηση των πληθυσμών, η πολωτική «εθνική» ιδεολογία, η επιλεκτική αξιοποίηση της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας, νομιμοποιούνται ή μπαίνουν σε παρένθεση. Είναι δευτερεύοντα στοιχεία μιας διαδικασίας επανόδου στην αρχική ιστορική «ταυτότητα».

Εξαιτίας της επικράτησης αυτής της αντίληψης του χρόνου, ιδίως σε θέματα που είχαν σχέση με την πολιτική της αριστεράς, για μεγάλο χρονικό διάστημα κάποια ουσιώδη ζητήματα είτε μπήκαν στο περιθώριο της ιστοριογρα-

---

τις «συνέχειες» και σε συνάρτηση με το ίδιο το υποκείμενο-ιστορικό που αφηγείται την ιστορία: η συνέχεια είναι η ψυχολογική εγγύηση ότι όλα όσα διέφυγαν σε αυτό το υποκείμενο-ιστορικό θα του αποδοθούν και πάλι μέσω της εξέλιξης της έρευνας. M. Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, Αθήνα 1987, σ. 23.

84. Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα 1985, σ. 268-269.

85. Όπως υπογραμμίζει ο G. Bachelard, πρέπει να είναι κανείς πολύ προσεκτικός όταν απαιτεί την εγγραφή χιλίων συγκεχυμένων και μπερδεμένων συμβάντων του παρελθόντος μέσα στην ύλη που είναι επιφορτισμένη να ενοποιήσει το χαμένο χρόνο, G. Bachelard, *ό.π.*, σ. 96.

86. Έτσι, η μαζικοποίηση στο ΕΑΜ εκλαμβάνεται αναγκαστικά ως αποκύημα βίαιου εξαναγκασμού των μαζών, και όχι δημιούργημα μιας σύνθετης διαδικασίας σύμπλευσης κοινωνικών συμφερόντων, βιωμένων εμπειριών εξουσίας των αποκλεισμένων στο παρελθόν από την πολιτική ζωή μαζών, συναρμογής κοινωνικών πρακτικών, θεσμοποιήσεων, νέων σημασιών, υλικών αποτελεσμάτων μέσα στην απουσία αντίπαλων ιδεολογικών αναφορών.

φίας της περιόδου είτε καθυστέρησε, ως επί το πλείστον, η συζήτηση για αυτά. Από την εποχή των εργασιών του Ole Smith (1985) και τις ιδιαίτερα πολύτιμες παρατηρήσεις του στις οποίες, όμως υπεισερχόταν και η γραμμική αντίληψη του χρόνου, ελάχιστες νέες ερμηνείες διατυπώθηκαν. Έτσι, την επόμενη τουλάχιστον δεκαετία η έρευνα εκλάμβανε ως θέσφατη την άποψη που, ναι μεν έθετε υπό διερώτηση τη βεβαιότητα απόδοσης στις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας του ΚΚΕ του 1946 τον εμφύλιο πόλεμο, αναζητούσε όμως πιστοποιητικά εμφυλιοπολεμικής λογικής και τα έβρισκε εξαναγκαστικά στο κενό «μυστικό» τμήμα της απόφασης που δεν δόθηκε στη δημοσιότητα. Εκεί αποδιδόταν μια υποτιθέμενη μυστική απόφαση για ενίσχυση των ομάδων αυτοάμυνας,[87] που όμως υπήρχε ευθαρσώς διατυπωμένη στο δημοσιευθέν κείμενο και επουδενί είχαν το χαρακτήρα μιας εμφυλιοπολεμικής πρόθεσης.[88]

Στην ουσία τα νέα δεδομένα της έρευνας δεν αξιοποιήθηκαν καν και τα ζητήματα αυτά δεν ξανατέθηκαν παρά σποραδικά, εξαιτίας ακριβώς της άρρητης υιοθέτησης του κυρίαρχου χρονικού σχήματος. Το πιο σημαντικό ήταν ότι εξαιτίας αυτού, σημαντικές πλευρές του προβλήματος παρέμειναν εκτός διαπραγμάτευσης, όπως πότε ήταν η πραγματική αφετηρία του Εμφυλίου πολέμου, με τι στοχεύσεις ξεκίνησε, ποιες ήταν οι ευθύνες και του άλλου μέρους, τι ήταν τα Δεκεμβριανά, ποια περιοδολόγηση μπορεί να γίνει στον ίδιο τον Εμφύλιο, ποιες οι φάσεις της πολιτικής των δύο πλευρών, αν πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες για εξειρήνευση και γιατί απέτυχαν, ποιος ο βαθμός της συμβολής των ξένων (ιδίως στις αρχικές φάσεις του), ποιες οι κοινωνικές αναφορές των συγκρουόμενων πολιτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πρώτη σημαντική ανανέωση του επιστημονικού διαλόγου για τον Εμφύλιο, στο Συνέδριο για τον Εμφύλιο, στις 20-23 Οκτωβρίου 1999, εκτός από την εισαγωγική αναφορά του J. Iatrides, που αναπαρήγαγε το γνωστό σχήμα των «γύρων» και την εναρκτήρια ομιλία του Φ. Ηλιού, που ανακίνησε το ζήτημα, σχεδόν καμία εισήγηση δεν αναφέρθηκε στο ζήτημα της πολιτικής του ΚΚΕ, εκτός από αυτές του Θ. Σφήκα, που εκτός από τα «πολεμικά» αναζήτησε και φιλειρηνικά στοιχεία στην πολιτική του ΚΚΕ,[89] της Ιωάννας Παπαθανασίου[90] και

87. O. Smith, «Self Defence and Communist Policy 1945-1947», στο *Studies in the History of the Greek Civil War 1945-1949*, Κοπενχάγη 1987, σ. 160 και O. Smith, «The Problems of the Second Plenum of the Central Committee of KKE 1946», *Journal of the Hellenic Diaspora* 12, αρ. 2, 1985, σ. 46-62. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 1997, σ. 175.

88. Για το ζήτημα της κενής παραγράφου στο κείμενο που δημοσιεύθηκε βλ. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 511-515.

89. Η «ειρηνοπόλεμη διάσταση του ελληνικού Εμφυλίου: ειρηνευτικές πρωτοβουλίες και δυνατότητες συμβιβασμού», *Πρόγραμμα του Συνεδρίου*, Αθήνα 1999.

90. Ι. Παπαθανασίου, «Το όπλο παρά πόδα: λεκτική πολεμική ή πολιτική ανασυγκρότησης του ΚΚΕ;» Πρόγραμμα του Συνεδρίου, 1999.

του Σπ. Σφέτα, που σε κάποιο βαθμό αναφέρθηκαν στο ζήτημα αυτό κυρίως όμως για το τελευταίο διάστημα του Εμφυλίου και όχι στα κίνητρα εμπλοκής του ΚΚΕ σε αυτόν.[91] Κατά τον ίδιο τρόπο και το επιστημονικό Συνέδριο που έγινε στα 1999 στο Καρπενήσι, με συνδιοργανωτές το Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου και το Δήμο Καρπενησίου (Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου), στο σύνολο των 26 εισηγήσεων, μόνο δύο (Φ. Νικολόπουλος, Σπ. Μακρής) αναφέρθηκαν περιορισμένα στο ζήτημα των κινήτρων των πρωταγωνιστών του και ιδίως του ΚΚΕ.[92]

Παρότι μάλιστα ορισμένες μονογραφίες και άρθρα διστακτικά αμφισβήτησαν το κυρίαρχο σχήμα, όπως της Ι. Παπαθανασίου[93] και του Θ. Σφήκα, (ο τελευταίος διαχωρίζει φάσεις στην πολιτική του ΚΚΕ[94] και υιοθετεί το σαφώς πιο ευέλικτο σχήμα του «πολέμου και ειρήνης» στην πολιτική του ΚΚΕ),[95] χρειάστηκε το βιβλίο του Φ. Ηλιού[96] για να ανοίξει πραγματικά η συζήτηση.

Ο Φ. Ηλιού, που από καιρό επιχειρούσε να ανανεώσει τα ερωτήματα,[97] με σταθμό τις παρατηρήσεις του στο βιβλίο *Δεκέμβριος του 1944* (επιμ. Γρ. Φαράκος), όπου μιλά για αναγκαιότητα διαφορετικής ερμηνείας της πολιτικής του ΚΚΕ, ώστε να αποφευχθούν ερμηνείες του τύπου του «τρελού καραβιού»,[98] ανέδειξε εκ νέου το ζήτημα, όπως εκφράστηκε και στις ομιλίες που εκφωνήθηκαν στα πλαίσια της παρουσίασης του βιβλίου του Ηλιού, στις 23 Νοεμβρίου 2004.[99] Γιατί η τομή που επέφερε ο Ηλιού ήταν ότι έθεσε στην ουσία υπό αμφισβήτηση ένα μεγάλο τμήμα προσεγγίσεων της περιόδου της Κατοχής και του Εμφυλίου που αρκέστηκαν ακριβώς στη γραμμική λογική και στις παραλλαγές της, στην εξέλιξη της μάχης μεταξύ των δύο «ουσιών», της ελευθερίας και του κομμουνισμού, ή στην πιο λογική εκδοχή, τη σύγκρουση ανάμεσα στη δημοκρατία και το «σταλινισμό».[100]

---

91. Σπ. Σφέτας, «Μεταξύ Συνεργασίας και αμοιβαίας καχυποψίας. Οι σχέσεις ΚΚΕ και ΚΚΓ από τη ρήξη Τίτο - Στάλιν μέχρι το τέλος του Εμφυλίου», Πρόγραμμα του Συνεδρίου, 1999.

92. Βλ. *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, (επιμ. Κλ. Κουτσούκης - Ι. Σακκάς), Αθήνα 2001.

93. Ι. Παπαθανασίου, «Προς τη Μόσχα με συντροφικούς χαιρετισμούς», *Πολίτης*, αρ. 29, (1996), Σ. 30-35.

94. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος*, ό.π., σ. 173-175, και Θ. Σφήκας, *Πόλεμος και Ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ 1945-1949*, Αθήνα 2001, σ. 16-18 και 61-66.

95. Θ. Σφήκας, *στό ίδιο* σ. 174-178 και σ. 104.

96. Φ. Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π.

97. Φ. Ηλιού, «Το σχήμα του εμφυλίου πολέμου», *Αντί*, τχ. 695 (1999) σ. 38-39.

98. Γρ. Φαράκος, επιμ., *Δεκέμβριος του 1944. Νεότερη έρευνα - Νεώτερες Προσεγγίσεις*, Αθήνα 2000, σ. 244-246.

99. *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π.

100. Όπως σημειώνει ο Γ. Φαράκος για τα Δεκεμβριανά, το ΚΚΕ δεν είχε στην

Η φύση του ιστορικού χρόνου

Ωστόσο, σε πείσμα των ουσιολογικών και συνολιστικών γραμμικών χρονικών προσεγγίσεων, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει χρόνος που να μην αντιστοιχεί σε μια κοινωνική πρακτική, που να μην είναι ο τρόπος εκδίπλωσής της και να μην διέπει την πρακτική αυτή.[101] Δεδομένου ότι η πρακτική αυτή συντίθεται από αντιτιθέμενες τάσεις, σε κάθε φάση προκύπτουν καινούργιες στιγμές, απόρροια του τρόπου που συνθέτονται οι όποιες αντιφάσεις της πρακτικής αυτής. Με την έννοια αυτή οι νέες στιγμές μπορεί να είναι αναπάντεχες, ρήξεις στην ομοιογενή σειρά κάποιων γεγονότων, ανατροπές στην πορεία μιας διαδικασίας.

Δυνάμει αυτής ακριβώς της σχέσης του με τις κοινωνικές πρακτικές, ο χρόνος αυτός αναγκαστικά δεν μπορεί να είναι ομοιογενής αλλά σχηματίζεται δυνάμει του εσωτερικού ρυθμού των πρακτικών αυτών. Είναι, επομένως, χρόνος με ποικιλία ρυθμών, πολλαπλός, αντίστοιχος με την ποικιλία των κοινωνικών πρακτικών που διαπερνά, είναι ρυθμός που ορίζεται από τη συνθετότητα των στιγμών που τον συγκροτούν. Οι πολλαπλοί αυτοί ρυθμοί είναι και ομαλοί και αιφνίδια μεταβαλλόμενοι, πάντα άνισοι και ετεροβαρείς. Χωρίς, μάλιστα, αυτή τη διάσταση του χρόνου οι συλλογικές και ατομικές πράξεις δεν μπορεί να είναι ούτε νοητές ούτε πραγματοποιήσιμες.[102]

Κάθε επίπεδο κοινωνικής πρακτικής έχει, δηλαδή, τη δική του χρονικότητα: δεν υπάρχει ο ενιαίος χρόνος, που συγχρονικά διέπει όλες τις κοινωνικές πραγματικότητες ως χρόνος που εκδιπλώνει ταυτόχρονα τη μια «ουσία». Η εγγενής, μάλιστα, αυτονομία του κάθε πεδίου συνιστά την αυτονομία των εκάστοτε χρόνων του πεδίου αυτού. Η συνάρθρωση των χρόνων των πεδίων αυτών είναι η συγκυρία και ο ιστορικός χρόνος συνίσταται στη διαδοχή των ειδικών αυτών συναρθρώσεων του χρόνου, των συγκυριών.[103]

Υπό την έννοια αυτή, και με άξονα τη λογική της διαδοχής των συγκυριών, ως βάση του ιστορικού γίγνεσθαι, η αντίληψη του ευθύγραμμου εμπειρικού χρόνου στην ιστορική προσέγγιση πρέπει να τεθεί αναγκαστικά υπό διε-

---

ουσία απομακρυνθεί από τη σταλινική αντίληψη κατάληψης της πολιτικής εξουσίας. Γρ. Φαράκος, «Απελευθέρωση και Ένοπλη Σύγκρουση», στο Γ. Φαράκος, επιμ., *Δεκέμβρης του '44*, ό.π. σ. 85.

101. Όπως το διατυπώνει ο M. Bloch, ο ιστορικός χρόνος αποτελεί μια ζώσα πραγματικότητα είναι το πλάσμα μέσα στο οποίο πλέουν τα γεγονότα, M. Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*, ό.π. σ. 58.

102. Όπως σημειώνει ο Καστοριάδης ο χρόνος συνεπάγεται το χώρο ως ανάδυση σχημάτων και μορφών, προϋποθέτει μια δια-χώριση. Κ. Καστοριάδης, ό.π., σ. 284, 316.

103. Α. Μπαλτάς, *Μια εισαγωγή στην επιστημολογία του Λ. Αλτουσέρ*, Αθήνα 1990, σ. 64-65.

ρώτηση, υπό την έννοια ότι το χρόνο αυτό δεν μπορούν παρά να τον συγκροτούν οι ίδιες οι αποκρυσταλλώσεις στη διαδοχή των συγκυριών, οι κοινωνικοί συσχετισμοί, οι εκάστοτε κυρίαρχες τάξεις, και δεν είναι κατά κανένα τρόπο εγγενώς αυτονόητος. Αντιθέτως, ο ιστορικός χρόνος είναι ιστορικός ακριβώς επειδή διαμορφώνεται δυνάμει της ίδιας της δομής του ιστορικού γίγνεσθαι.[104]

Προφανώς, η επιβολή μιας σημασίας του χρόνου κατέστη κυρίαρχο επίδικο αντικείμενο, όχι μόνο της ιστορικής θεωρίας αλλά και της πολιτικής δράσης, δεδομένου ότι οι κοινωνικές δομές είναι εκείνες, που με βάση την ανάγκη εξασφάλισης της δικής τους διάρκειας αναδημιουργούν το βίωμα της απόστασης από την προηγούμενη φάση ανάπτυξης όσο και της διάρκειας που μεσολαβεί μεταξύ των φάσεων. Αυτό αποτελεί συστατικό όρο προκειμένου να αναπαραχθεί και η εκάστοτε σχέση ιδεολογικής κυριαρχίας. Έτσι, επιβάλλεται και ο ενιαίος χρόνος που στην περίπτωση των αστικών κοινωνιών είναι ένας ενιαίος ανθρωποκεντρικός χρόνος, γενικευμένος για όλους και όλες τις κοινωνικές πρακτικές, χρόνος που αποκλείει τη διαφορά.[105]

Σε αντιδιαστολή με το χρόνο εκείνο που είναι χρόνος της επισήμανσης, του παραγωγικού κύκλου και του «γεγονότος», χρόνος μιας ομοιογενούς ροής, ομοιόμορφης και τελείως αριθμοποιημένης, ο ιστορικός χρόνος, όπως οφείλει να παραχθεί εννοιολογικά μέσω της έρευνας, δεν είναι ένας άπειρος χρόνος που παριστάνεται ως χρόνος προόδου, απεριόριστης ανάπτυξης, συσσώρευσης και εξορθολογισμού, ούτε καν ο χρόνος μιας αντίληψης για τη γνώση που σχετίζεται με την φανταστική παντοδυναμία των ολιστικών αυτών μορφών κατανόησης του επιστητού. Δεν είναι ένας χρόνος τετμημένος σε ίδια συναρμόσιμα μέρη, ένας χρόνος αιωρούμενος μεταξύ μιας αρχής και ενός τέλους.

Μόνο μέσω της αλλοίωσης, της διακοπής, της ασυνέχειας, μπορεί να αποδοθεί πραγματικό νόημα στην ιστορική διαδικασία. Αλλιώς, υποκύπτει κανείς στο να θεωρεί τις όποιες ραγδαίες μεταβολές ως απλούς διασταθμούς σε μια προδιαγεγραμμένη πορεία. Κάτι τέτοιο είναι συνώνυμο της ιδεολογικής πρόθεσης να τεθεί ο ίδιος ο καπιταλισμός εκτός χρόνου. Έτσι, στην ουσία, θεσμίζεται ο χρόνος ως η μη αλλαγή, που επιτρέπει μόνο επιμέρους εξελικτικές,

---

104. Η ιδέα του εμπειρικού χρόνου που διαθέτουμε είναι παρεπόμενο του Διαφωτισμού, όπου ο χρόνος έγινε γραμμικός από κυκλικός, συνδεδεμένος με κοινωνικά διακυβεύματα, ανάγκες επισημάνσεων και συμβολισμών αλλά και με την τότε αντίληψη για τον ανθρώπινο ψυχισμό. Ο Π. Πιζάνιας επισημαίνει ότι η καθήλωση στο παρόν οδηγεί σε μια σχέση με το παρελθόν όπου αυτό ενσωματώνεται στο παρόν ως οδηγός των πράξεων που οδηγούν στο μέλλον. Π. Πιζάνιας, *Χρόνοι των ανθρώπων. Θεωρήσεις για την Ιστορία*, Αθήνα 2002, σ. 90-91.

105. *Στο ίδιο*, σ. 91-94.

δευτερεύουσες «διαταράξεις».[106] Η έκταση και η ποιότητα των μεταβολών υφίσταται μια επιλεκτική διαχείριση, που αρνείται τη δομική αλλοίωση.[107] Στην πράξη εξομοιώνεται η «αχρονικότητα» του καπιταλισμού με τη σταθερότητα, γεγονός που παράγει μια διάσταση μεταξύ των σταθερών - αχρονικών - συγχρονικών στοιχείων της δομής και της πεπερασμένης αλλαγής, της διαχρονίας, που αφορά μεταβολές πάντα στα επιμέρους, στα συμπτωματικά.[108]

Το ιστορικό έργο, περιορίζεται στη βάση αυτής της αντίληψης του χρόνου, στον καθορισμό της σχέσης γειτνίασης των στοιχείων μιας δεδομένης ακολουθίας. Αποκλείεται από τα πριν να τεθεί η ουσία του προβλήματος που είναι να συγκροτηθεί εξαρχής η ίδια η ακολουθία και να καθοριστούν τα στοιχεία της κάθε σειράς, να προσδιοριστούν τα όριά της, να περιγραφούν οι σχέσεις ανάμεσα στα επίπεδα της κοινωνικής δομής. Να πολλαπλασιαστούν οι διαστρώσεις, οι χρόνοι, και οι χρονολογίες που προσιδιάζουν στα επίπεδα αυτά.[109]

Να σημειωθεί ότι ακόμα και στις περιπτώσεις που, έξω από την προβληματική της «ουσίας», σε πείσμα της βεβαιότητας για τον «ένα» χρόνο, όπως με τη «νέα ιστορία» (*Annales*) σχετικοποιείται η δομή του ιστορικού χρόνου στις μακρές διάρκειες, το στοιχείο του ομοιογενούς χρόνου εμφιλοχωρεί. Έτσι, αν και έχει διαπιστωθεί ότι στην ιστορία υπάρχουν διάφοροι χρόνοι (μακρά και βραχεία διάρκεια κλπ.), ωστόσο, οι όποιοι σύνθετοι αυτοί χρόνοι δεν αναλύονται σε σχέση με τη δομή του κοινωνικού όλου και την ειδική μορφή της συνάρθρωσης των επιπέδων του στη δεδομένη συγκυρία. Παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό να θεωρούνται ως παραλλαγές ή μεταβλητές του ιδεολογικού χρόνου της συνέχειας.[110]

Αντίθετα, αν θεωρηθεί το κοινωνικό όλο ως μια συναρμογή διαφόρων επιπέδων, που δεν έχουν αναγκαστικά την ίδια χρονικότητα, αλλά επί τη βάσει ενός δείκτη κυριαρχίας ενός επιπέδου συγκροτούν μια συνθετότητα που καθορίζει τη γενική διάσταση του χρόνου, τότε στο μέτρο που θα επιδιώξουμε να γνωρίσουμε τη δομή του κοινωνικού όλου εξηγούμε και την ενυπάρχουσα αντίληψη του χρόνου, η οποία τελικά αντικατοπτρίζεται στη δομή αυτή. Αυτό εμφανώς προϋποθέτει την προσέγγιση όλων των επιπέδων και όχι προνομιακά ενός, όπως ως επί το πλείστον κάνει η γραμμική αντίληψη της ιστορίας, ιδίως με την πολιτική ιστορία. Γιατί, περιορίζοντας την ιστορική πραγματικότητα

---

106. Όπως, όμως, σημειώνει ο M. Oakeshott, στην πραγματικότητα στην ιστορία δεν υπάρχει κάτι που να μην είναι αλλαγή. M. Oakeshott, *ό.π.*, σ. 109.

107. Κ. Καστοριάδης, *ό.π.*, σ. 310.

108. A. Giddens, «Χρόνος και Χώρος στην Κοινωνική Θεωρία», *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, ό.π., σ. 503.

109. M. Foucault, *ό.π.*, σ. 16.

110. Λ. Αλτουσέρ, *ό.π.*, σ. 311.

στο πολιτικό πεδίο, συρρικνωμένο στο επίπεδο της λογικής των πολιτικών ελίτ, είναι εύκολο να δικαιολογηθούν οι απλοποιήσεις στη δομή του χρόνου και οι απρόσκοπτες συνέχειες.[111]

Σε αντιδιαστολή με αυτό, μια ολόπλευρη προσέγγιση προσδίδει αναγκαστικά μια άλλη μορφή στο χρόνο, ο οποίος αποκτά τομές, συνέχειες και ασυνέχειες, βραδύτητες και επιταχύνσεις, κατώφλια και μεταβολές, συστοιχίσεις και αναντιστοιχίες. Το πολιτικό στοιχείο δεν καθίσταται αποκλειστικά προσδιοριστικό του όλου. Συνυπολογίζονται όλες οι δραστικότητες του κοινωνικού πεδίου, όλοι οι μηχανισμοί καθορισμού, και επομένως οι διαφορετικοί χρόνοι των επιπέδων, που αφορούν στο σύνολο των κοινωνικών πρακτικών. Το πολιτικό κόμμα, και στην περίπτωση του εμφυλίου το κομμουνιστικό, προσδιορίζεται και το ίδιο, δεν αποτελεί τον αποχρώντα λόγο του όλου ιστορικού επιστητού, δεν είναι ένα «κέντρο» που αποκλείεται από την ιεραρχία της δραστικότητας ανάμεσα στα επίπεδα και στους φορείς που και το ίδιο πολλαπλά το συγκροτούν. Μάλιστα, μια οπτική που ρητά θεωρεί ότι, σε τελική ανάλυση, αυτή η ιεραρχία αφορά στο οικονομικό στοιχείο και τις σχέσεις μεταξύ των τάξεων, όπως αντανακλούν και στο εσωτερικό ενός κομματικού σχηματισμού, αναδιατάσσει άρδην την αντίληψη εκείνη που καθιστά την ιδεολογία ή την πολιτική με τη στενή έννοια, ως την αποκλειστική βάση και το προνομιακό πεδίο για το σχηματισμό της αντίληψης περί ιστορικού χρόνου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα Δεκεμβριανά. Αφορούσαν στην εν γένει κατάσταση που έχει διαμορφωθεί κατά την Απελευθέρωση σε όλα τα κοινωνικά πεδία: την επιθετική στρατηγική του αντιπάλου σε συνθήκες κρίσης εκπροσώπησης, την ιδεολογική πόλωση, την απόπειρα εκτόπισης της Αριστεράς από την πολιτική και κοινωνική ζωή, την αγωνία των οπαδών του ΕΑΜ έναντι της διαφαινόμενης ποινικοποίησης των αγώνων τους, τη βρετανική επιδίωξη όξυνσης των ενδοεαμικών αντιθέσεων, την οικονομική κρίση, τη δυναμική της ρευστότητας από την απουσία δομών εξουσίας λίγο πριν την απελευθέρωση.[112]

Δυνάμει των δεδομένων αυτών, τα Δεκεμβριανά αποτέλεσαν μια «ασυνέχεια» στην πορεία του ΚΚΕ καθόλη την κατοχική περίοδο, αναιρώντας τη «συνέχεια», που η ίδια η ηγεσία του ΚΚΕ αποπειράθηκε και μεταπολεμικά να επιβάλει με τη μορφή αναπαραγωγής της στρατηγικής της ειρηνικής συνύπαρξης. Οι όποιες ρωγμές στη στρατηγική αυτή επί Κατοχής, αναδείχθηκαν σε ορίζουσες των νέων εξελίξεων, αναιρώντας την πολιτική της ομαλής ενσωμά-

111. Ακόμα και η μεταμοντέρνα προσέγγιση όταν αναδεικνύει νέα πεδία ανάλυσης, όπως αυτό του πολιτισμού, απομονώνοντάς τα, καταλήγει στην ίδια λογική χρονικής συνέχειας που καταγγέλλει, στο βαθμό μάλιστα που ο «πολιτισμός» ενδείκνυται για τέτοιες «συνέχειες». M. Petty, *Marxism and History*, New York 2002, σ. 133.

112. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 54-78.

τωσης στην πολιτική σκηνή, όπως μορφοποιήθηκε με την υπαγωγή του ΕΛΑΣ στο Γ. Σ. της Μέσης Ανατολής, τη Συμφωνία του Λιβάνου, την ομαλή παράδοση της εξουσίας κατά την απελευθέρωση. Τα Δεκεμβριανά είναι η πιστοποίηση της δυναμικής της ασυνέχειας. Ήταν, στην πραγματικότητα, μια εξέγερση και κατά της ίδιας της ηγεσίας του ΚΚΕ,[113] σε πείσμα κάποιων αντιγραφειοκρατικών προσεγγίσεων του τύπου της αντίθεσης της καλής μάζας έναντι της «ειδεχθούς» κομματικής εξουσίας.[114] Τα μεσαία και κατώτερα στελέχη του ΚΚΕ και του ΕΛΑΣ ανέτρεψαν τη συνέχεια της φιλειρηνικής στρατηγικής, δυνάμει της απρόκλητης επίθεσης που δέχτηκαν στην Αθήνα στις 3 και 4 Δεκεμβρίου 1944, και επέβαλαν τη σύγκρουση.[115]

Ωστόσο, η πολιτική του ΚΚΕ μετά τη Βάρκιζα αναζητούσε διακαώς να διαμορφώσει μια ασυνέχεια σε σχέση με τα Δεκεμβριανά, να ανακτήσει τη γραμμή της συνέχειας με τη φιλειρηνική πολιτική της Κατοχής. Παρότι οι οπαδοί της αντίληψης περί ενός χρόνου σωρευτικού και ανεπίστρεπτου αναζητούσαν διαβεβαιώσεις ότι το ΚΚΕ απλά αναδιπλώθηκε,[116] στην πραγματικότητα εκείνο έκανε τα πάντα να επανέλθει στην οδό της νομιμότητας και να επιβάλει εσωκομματικά τη γραμμή αυτή. Η «μαζική αυτοάμυνα» εξαναγκαστικά εκλήφθηκε ως η απόδειξη της «επαναστατικής ορμής» του ΚΚΕ, η επιβεβαίωση της ουσιολογικής συνέχειας, και μάλιστα, παρά τη σώρευση τραντταχτών αποδείξεων επί του αντιθέτου, όπως η περίπτωση της απολάκτισης

---

113. Αυτή η τακτική επιβράδυνσης εξηγεί γιατί το ΚΚΕ επέτρεψε να ανατραπούν οι αρχικές στρατιωτικές αναλογίες και από μια στιγμή και μετά να παρακολουθεί απλώς ο ΕΛΑΣ τη σταδιακή ενίσχυση των βρετανικών δυνάμεων. Κατά την εκδοχή του Φ. Ηλιού, τα Δεκεμβριανά ήταν απόπειρα του ΚΚΕ να εξασφαλίσει συμβιβασμό για να καταλάβει στη θεσμοθετημένη πολιτική ζωή μια θέση αντίστοιχη των δυνάμεών του. Φ. Ηλιού, *ό.π.*, σ. 353.

114. Βλ. Eudes, *Οι Καπετάνιοι*, Αθήνα 1976.

115. Είναι πολύ χαρακτηριστική, του τρόπου που η λογική της «ουσίας» της πολιτικής του ΚΚΕ υποβαθμίζει τη δυναμική της ιστορικής ερμηνείας, η επισήμανση του M. Mazower, ότι ακόμη και σήμερα δεν έχει επιλυθεί το θέμα των Δεκεμβριανών: ήταν μια απόπειρα κατάληψης της εξουσίας ή αυθόρμητη αντίδραση της αριστεράς; M. Mazower, «Εισαγωγή» στο *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., σ. 14. Παρότι το σχήμα της κατάληψης της εξουσίας στα Δεκεμβριανά είναι πλήρως αντιφατικό ως προς τα γεγονότα, αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολο να αποστεί κανείς από τις ουσιολογικές ερμηνείες και να απορρίψει την προβληματική της «κρυφής φύσης» του ΚΚΕ. Να υπενθυμίσουμε ότι η πρόταση του ΚΚΕ στις 16 Δεκεμβρίου 1944 για να σταματήσει η σύγκρουση ήταν, εκτός από τον ΕΛΑΣ, να αποσυρθεί από την Αθήνα και ο Ιερός Λόχος και η Ορεινή Ταξιαρχία, πράγμα που απέρριψαν οι Βρετανοί: ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 493, φ. 30/1/13, ΕΛΑΣ, Κεντρική Επιτροπή, 14 Δεκεμβρίου 1944.

116. Είναι η θεωρία ότι το ΚΚΕ, με το κρύψιμο κάποιων όπλων προετοιμαζόταν για το δεύτερο γύρο. Ωστόσο, τα όπλα που δεν παραδόθηκαν δεν αποτελούσαν τίποτε άλλο παρά μια τόνωση ηθικού των απογοητευμένων ελασιτών. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 118.

Βελουχιώτη και ο πολιτικός αποκλεισμός των σκληρών καπεταναίων του ΕΛΑΣ, η αναγνώριση του βρετανικού ρόλου στην περιοχή κλπ.

Να σημειωθεί ότι το πρόβλημα της πολιτικής της μαζικής αυτοάμυνας αναδεικνύει ακριβώς την πολλαπλότητα των χρόνων και την επάλληλη διαμόρφωση σχέσεων συνέχειας και ασυνέχειας. Υποκείμενο στην ωμή παρακρατική βία, παρά το γεγονός ότι έκανε τα πάντα για να τηρήσει τους όρους της συμφωνίας της Βάρκιζας, το ΚΚΕ ήταν αντιμέτωπο με την απομαζικοποίηση των οργανώσεων του ΕΑΜ λόγω της τρομοκρατίας και τις διαμαρτυρίες των απλών οπαδών ότι έμεναν χωρίς καμιά προστασία. Το γεγονός υποχρέωσε την ηγεσία του ΚΚΕ να εφεύρει τη «μαζική αυτοάμυνα», άοπλη και αναποτελεσματική, ακριβώς για να τονώσει το ηθικό των καθημαγμένων οπαδών του αλλά και να υποσκελίσει τις εσωκομματικές τάσεις για ένοπλη αντίδραση.[117] Η στρατηγική αυτή σχοινοβατούσε, ωστόσο, ανάμεσα σε πρώην ελασίτες που επιδίωκαν να δώσουν ένα ένοπλο «μάθημα» στους παρακρατικούς και τις αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις που επιζητούσαν την πρόκληση ώστε να γενικευθεί η σύγκρουση. Σε κάθε περίπτωση η φιλειρηνική συνέχεια ήταν δύσκολο να επιβληθεί, ιδίως όταν οι συνθήκες ωθούσαν προς τον εμφύλιο.[118]

Κατά τον ίδιο τρόπο, λόγω της θεωρίας της συνέχειας, καθίσταται για ορισμένες ερμηνείες βέβαιο ότι το ΚΚΕ αρνήθηκε τις εκλογές επειδή επί μακρόν προετοιμαζόταν μυστικά για εμφύλιο πόλεμο.[119] Για αυτό ακριβώς προσέλαβε στις ιστορικές ερμηνείες μια τέτοια βαρύτητα η 2η Ολομέλεια του 1946 με το κενό της στην Απόφαση που εκδόθηκε και το κτύπημα στο Λιτόχωρο. Παρότι μόνο καθ' υπέρβαση της λογικής θα μπορούσαν να αποτελούν αποδείξεις της επαναστατικής γραμμής του ΚΚΕ,[120] αποτέλεσαν αποδεικτικούς άξονες των γραμμικών θεωριών. Αντίθετα, δεν δόθηκε καμία βαρύτητα στο γεγονός ότι το ΚΚΕ ήταν εκείνο που τελευταίο από όλους τους πολιτικούς σχηματισμούς της αριστεράς υιοθέτησε την πολιτική της αποχής, το ότι επιχείρησε ακόμη και την τελευταία στιγμή να την ματαιώσει, το ότι πρότεινε εκλογική συνεργασία στο Κέντρο και ότι επέλεξε την αποχή ως συνάρτηση της πίεσης όλου του δημοκρατικού κόσμου υπέρ της επανόδου σε μια πιο ομαλή προεκλογική περίοδο.[121]

Έτσι, η αποχή από τις εκλογές καθίσταται όριο του εμφυλίου, στη βάση μιας λογικής απλής συνέχειας από τα Δεκεμβριανά προς τον εμφύλιο. Και αυτό

117. *Στο ίδιο*, σ. 165-168.

118. Το ίδιο ισχύει και για τους εμφύλιους στην Κατοχή: όπως σημειώνει πολύ σωστά ο Γ. Μαργαρίτης, η βία του ΕΑΜ στην Πελοπόννησο ήταν συνάρτηση της δράσης των Ταγμάτων Ασφαλείας. Γ. Μαργαρίτης, *Τα Νέα*, 9 Απριλίου 2004.

119. Β. Κόντης, *ό.π.*, σ. 117-119.

120. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 526-527.

121. *Στο ίδιο*, σ. 597-605.

σε πείσμα του γεγονότος ότι μέχρι τα μέσα του 1947 δεν είχαμε καμία ουσιώδη πολεμική ενέργεια του ΔΣΕ, παρά μόνο τη διατύπωση απειλών, ενώ το ΕΑΜ και το ΚΚΕ συμμετείχε στο Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946 και μέχρι και το καλοκαίρι του 1947 βρισκόταν σε εξέλιξη αλλεπάλληλες προσπάθειες για ειρηνική συνεννόηση. Ούτε τίθεται θέμα για το ποιος ακύρωσε τις συνεννοήσεις αυτές, με εκτεταμένες απρόκλητες συλλήψεις, τον Ιούλιο του 1947, όταν υπήρχε γενική η αίσθηση ότι η διευθέτηση ήταν προ των πυλών. Πως η αμερικανική εμπλοκή προσδιόρισε τις εξελίξεις και ακύρωσε την ελπίδα του Ζαχαριάδη να επιβάλει συμβιβασμό.[122] Πως τμήμα της ελληνικής αστικής τάξης επεδίωξε να ωθήσει τα πράγματα στα άκρα για να επωφεληθεί από τις ιδιότυπες συνθήκες συσσώρευσης σε πολεμικές συνθήκες. Να σημειωθεί ότι η θεωρία της «ταλάντευσης» του ΚΚΕ στα 1947-1948 ανάμεσα σε μια επάνοδο στην αστική πολιτική ζωή και στη διαμόρφωση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας είναι μια απλοποιημένη εκδοχή, αφού θα προϋπέθετε ότι ο επιθετικός πόλος της ταλάντευσης αφορούσε τη συγκρότηση μιας τέτοιας κοινωνίας στόχος που δεν διατυπώθηκε ποτέ.[123]

Με άλλα λόγια η επιμονή των ιστορικών προσεγγίσεων στον «επαναστατικό - διεθνιστικό» ρόλο του ΚΚΕ, είναι μια σαφής ένδειξη ότι ο συνεχής ομοιογενής χρόνος όχι μόνο αναπαράγει ιδεολογικά στερεότυπα αλλά παρεμποδίζει ευθέως την επιστημονική ανακατασκευή του αντικειμένου.[124] Γιατί δεν αντιλαμβάνεται ότι οι σχέσεις μεταξύ των επιπέδων του κοινωνικοπολιτικού όλου, με την ιδιαίτερη χρονικότητα του καθενός από αυτά, αναδιατάσσονται συνέχεια δυνάμει της συγκυρίας.[125] Το ίδιο συμβαίνει με τις συνεπακόλουθες ιεραρχίες

---

122. Βεβαίως υπάρχει και η άποψη ότι ο Ζαχαριάδης είχε προαποφασίσει τη σύγκρουση μέχρις εσχάτων αλλά επέλεξε τη στρατηγική του σταδιακού περάσματος στη σύγκρουση, ώστε να υπερβεί τις αντιδράσεις των μαχητών του ΔΣΕ και να τους δημιουργήσει την εντύπωση ότι ο αγώνας τους ήταν δίκαιος. Γ. Μαλτέζος (Τζουμερκιώτης), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, Αθήνα 1984, σ. 41.

123. Όπως πολύ σωστά σημειώνει ο Α. Ελεφάντης δεν υπάρχει μια επαναστατική στρατηγική ούτε μια προειλημμένη απόφαση, για αυτό το σχήμα του «τρελού καραβιού» πρέπει να εγκαταληφθεί. Α. Ελεφάντης, «Το τρελό καράβι», *Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., σ. 19-20.

124. Είναι εντυπωσιακό ότι παραγνωρίζεται η συστηματική προσπάθεια του ΔΣΕ να υπάρξει μια μορφή συμβιβασμού. Ακόμα και στα Δελτία Ειδήσεων του ΔΣΕ προβαλόταν συστηματικά η επίδραση των ενεργειών του ΔΣΕ στην κυβέρνηση των Αθηνών ώστε να υποχωρήσει. *Δελτίο του ΔΣΕ*, Ντοκουμέντα του Ελληνικού Προοδευτικού Κινήματος, (20), Αθήνα χ.χ.

125. Είναι απολύτως σωστή η εκτίμηση του Β. Παναγιωτόπουλου ότι η μεγάλη προσφορά του σχήματος ερμηνείας του Φ. Ηλιού για τον εμφύλιο ήταν ότι η δυναμική των πράξεων, η καθημερινή πολιτική πραγματικότητα υπερισχύει των προθέσεων. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ένα ιστοριογραφικό τόλμημα», *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες*, ό.π., σ. 60-61.

δραστικότητας του ενός επιπέδου στο άλλο, ενώ το κάθε επίπεδο έχει τη δική του συμβολή και το χρόνο. Το ΚΚΕ μπορεί, δηλαδή, να επηρεάζεται σε ένα βαθμό από την ιδεολογία ή την πολιτική του ιστορία, τη «συνέχειά» του δηλαδή, ιδεολογία όμως και πολιτικό παρελθόν λιγότερο άκαμπτο από αυτό που οι γραμμικές προσεγγίσεις πιστεύουν. Στο ίδιο το εσωτερικό του με τη μορφή τάσεων θα εμφανιστεί η διαπάλη των εκάστοτε στοιχείων, δηλαδή η συγκυρία. Ακόμα και τα φαινομενικά ακλόνητα στοιχεία υφίστανται την επενέργεια της συγκυρίας, πράγμα που οδηγεί στην ανανέωση και τη μεταλλαγή τους, ανάλογα των συνθηκών που επικρατούν στις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.[126]

Αυτή η χρονική πολλαπλότητα και εναλλαγή συγκυριών είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές στο ίδιο το ΕΑΜ: διαφορετικές χρονικότητες-ρυθμοί των δυνάμεων που το συγκροτούν, λόγω διαφορετικών αναφορών, επιδράσεων των συνθηκών των τάξεων πάνω στα πολιτικά κόμματα της συμμαχίας. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο όταν πρόκειται για δυνάμεις με κοινωνικό χαρακτηριστικό την ιδεολογικο-πολιτική ρευστότητα, όπως για παράδειγμα τα μικροαστικά στρώματα. Τα διανοητικά τμήματά της είναι έτοιμα να επιδείξουν ταχείς ρυθμούς στην αναδιάταξη των ιδεολογικών τους αναφορών και των κοινωνικών τους συμμαχιών, ιδίως σε συνθήκες «πολεμικές», ενώ άλλα τμήματα της τάξης αυτής, όπως τα παραδοσιακά, επιδεικνύουν μια σχετική βραδύτητα.

Έτσι εξηγούνται και οι αθρόες μετακινήσεις τμημάτων της μικροαστικής τάξης, λόγω της Κατοχής προς τις εργατικές πολιτικές εκπροσωπήσεις, όπως και μετά τα Δεκεμβριανά, προς τα δεξιά λόγω της υποτιθέμενης απειλής που συνιστούσε το ΕΑΜ στις σχέσεις ιδιοκτησίας. Μπορεί κάποια μικροαστικά τμήματα, με σχέση ειδικής εξάρτησης με το κράτος π.χ. μεγαλοαγρότες και μεσοστρώματα της πόλης (όπως γιατροί, δικηγόροι κλπ.) να απομακρύνονται μεταπολεμικά από τις αριστερές εκπροσωπήσεις, λόγω μιας επιλεκτικής αναδιανομής του κοινωνικού πλεονάσματος από το κράτος και το παρακράτος, ωστόσο άλλα (δημόσιοι υπάλληλοι, μικροί βιοτέχνες), επανέρχονται άμεσα στην αριστερά, λόγω της επιδείνωσης των οικονομικών συνθηκών.[127]

Το ΕΑΜ γενικότερα είναι ακριβώς η απόδειξη της αναγκαιότητας να οριστεί ο χρόνος του κάθε ιστορικού επιπέδου αλλά και να εντοπιστούν οι εσω-

126. Δεν υπάρχει καλύτερα συμπυκνωμένη απόδοση για τη φύση των πολιτικών εξελίξεων μετά τα Δεκεμβριανά από αυτή του Μ. Παρτσαλίδη: «Και ύστερα από το Δεκέμβρη το ΚΚΕ προσπαθεί να ανοίξει το δρόμο για ομαλή δημοκρατική εξέλιξη... Με την ολοένα μεγαλύτερη όξυνση της κατάστασης και τον πρωτοφανή διωγμό του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης η κατεύθυνση της ομαλής εξέλιξης δέχεται θανάσιμα πλήγματα και υποχωρεί». Μ. Παρτσαλίδης, *Η διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1978, σ. 210.

127. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 233-251.

τερικοί ρυθμοί εντός των σχηματισμών αυτών, δηλαδή οι ρυθμοί των εκάστοτε στοιχείων που συγκροτούν τη δομή τους.[128] Επιδεικνύει μια ταχύτατη προσαρμογή στα δεδομένα που επέφερε η Κατοχή, παρακολουθώντας προσεκτικά τους ρυθμούς αποσυνάρθρωσης των παραδοσιακών κοινωνικών συμμαχιών, τον τρόπο που η κρίση συνιστά αίτιο ριζοσπαστικοποίησης των μαζών, τη διαμόρφωση των όρων κοινωνικής συμπαράταξης εργατικών και μικροαστικών στρωμάτων, το μηχανισμό με τον οποίο η προσπάθεια συλλογικής επιβίωσης δημιουργεί το πλαίσιο μιας κοινωνικής και πολιτικής προσδοκίας. Προφανώς αυτό δεν οφείλεται μόνο στην πολιτική ικανότητα του ΚΚΕ αλλά στις ίδιες τις κοινωνικές δυναμικές που δημιουργεί η Κατοχή.[129]

Η διαμόρφωση δε του δόγματος πολιτικές συμμαχίες ακόμη και με το βασιλιά,[130] αφορούν αυτό τον ταχύτατο ρυθμό προσαρμογής του ίδιου του ΚΚΕ στις συνθήκες της Κατοχής, αλλά και σε αυτές μετά τη Βάρκιζα, όπου η ηγεσία του διαπιστώνει να ανακτά το χαμένο έδαφος. Αντιθέτως, τα αστικά κόμματα δεν είναι σε θέση να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις αυτές και παραμένουν εγκλωβισμένα στη σχέση τους με το προπολεμικό κράτος και τα περιεχόμενα των ιδεολογικών μηχανισμών του. Καταφεύγουν στο παρελθόν της παλιάς αντικομμουνιστικής ιδεολογίας, αδυνατώντας να παρακολουθήσουν τις επιταχύνσεις της ιστορικής διαδικασίας.[131]

Λόγω ακριβώς της αδυναμίας να οριστεί η έννοια του ιστορικού γεγονότος ως μια πολλαπλή συγκρότηση που προκαλεί μεταβολές στις υπάρχουσες σχέσεις όλων των επιπέδων της δομής του κοινωνικού όλου, η εν γένει βιβλιογραφία της περιόδου, υποβάθμισε σε κάποιο βαθμό την τομή του ΕΑΜ στην ελληνική πολιτική ζωή, όπως άλλωστε και οι περισσότερες αστικές πολιτικές δυνάμεις της εποχής εκείνης.[132] Το πώς δηλαδή και το γιατί συντελέστηκε το

---

128. Όπως επισημαίνει ο Λ. Αλτουσέρ, δεν αρκεί να εντοπίσει κανείς τους διαφορετικούς ρυθμούς του κάθε επιπέδου. Πρέπει να νοεί τις διαφορές αυτές στον τύπο συνάρθρωσης, μετατόπισης και αναστροφής που συνταιριάζει στους χρόνους αυτούς. Λ. Αλτουσέρ, *ό.π.*, σ. 316.

129. Με τις εκλογές που έγιναν για τη συγκρότηση του Εθνικού Συμβουλίου της ΠΕΕΑ, στις 23 Απριλίου 1944, καταγράφηκε μια ευρύτατη κοινωνική εκπροσώπηση, όπου το 21% ήταν δικηγόροι και γιατροί, το 16% διανοούμενοι, το 13% δημόσιοι υπάλληλοι αλλά ακόμα και κατά 3% βιομήχανοι. «Εισήγηση Γ. Σιάντου», *Επίσημα Κείμενα, 1940-1945*, τ. 5, Αθήνα 1974, σ. 576.

130. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 145, αρ. 2, Φ 7/32, Επιστολή Γ. Σιάντου στον Γ. Ιωαννίδη (ανηψιό), 1942.

131. Μ. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 385-416.

132. Για αυτό άλλωστε υπάρχουν περιορισμένες προσεγγίσεις του ΕΑΜ ως μαζικού πολιτικού φαινομένου. Τέτοιες είναι των Χρ. Βερναδάκη - Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα 1991, και του L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων*, 9 (1984).

φαινόμενο ΕΑΜ, το γιατί και ποια μορφή πήρε η διακοπή της αστικής ιστορικής συνέχειας, πώς το ΕΑΜ αλλά και το ίδιο το ΚΚΕ της Κατοχής αποτέλεσαν τομή στην ίδια την ιστορία ενός σχηματισμού του τύπου των εργατικών πολιτικών εκπροσωπήσεων, το πώς επιταχύνθηκε η αναδιάταξη των κοινωνικών συμμαχιών με ευθύνη και της ίδιας της πολιτικής του ΚΚΕ, γιατί το ΚΚΕ κατόρθωσε να προσαρμοστεί ταχύτατα στα νέα δεδομένα.[133]

Γενικότερα, οι εξελίξεις στον τομέα της οικονομίας, ιδίως την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, που έβριθαν τέτοιων ασυνεχειών και πολλαπλότητας χρόνων είναι καθοριστικές: από τη μια υπήρχε μια μερίδα της αστικής τάξης που επιδίωκε την επάνοδο στην οικονομική πολιτική του Μεσοπολέμου, με ορθολογικές πολιτικές διαδικασίας προστασίας της οικονομίας από τη διεθνή κρίση, την υποκατάσταση των εισαγωγών, τις κρατικές χρηματοδοτήσεις, τη διαμόρφωση συνθηκών επαρκούς λειτουργίας της αγοράς. Από την άλλη υπήρχε μια ισχυρότερη μερίδα που επιδίωκε να συγκρατήσουν το χρόνο και να επανακτήσουν τους όρους των συνθηκών της Κατοχής, με τις δομές ληστρικής εκμετάλλευσης, ευνοιοκρατίας, μαυραγοριτισμού, υφαρπαγής της υπεραξίας σε συνθήκες πολέμου και κλοπής των πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Απέναντι στις μερίδες αυτές, όπου η μια οπισθοδρομούσε και η άλλη ακολουθούσε ρυθμούς σημειωτόν, υπήρχε μια εργατική τάση που κινούνταν με εκρηκτικούς ρυθμούς: στη βάση της λογικής της νίκης έναντι στο φασισμό και τους υποστηρικτές του, προχωρούσε σε νέες μορφές συλλογικής οργάνωσης παραγόμενες στην Κατοχή, είχε πλήρως αναπτύξει τις συνδικαλιστικές της πρακτικές, διέθετε μια συνεκτική ιδεολογία, αυτή του ΕΑΜ, ζητούσε κοινωνική συνεργασία, απαιτούσε να αντιπαρέλθει την κατάσταση φτώχειας της Κατοχής. Οι διαφορετικοί αυτοί ρυθμοί ήταν δύσκολο να συμβαδίσουν: τελικά ο φόβος του κοινού αντιπάλου, υπέβαλε την ήττα της αστικής εκείνης μερίδας που επιδίωκε επάνοδο στο προπολεμικό καθεστώς και επέβαλε τις πιο επιθετικές μερίδες που επιδίωκαν αναπαραγωγή των οικονομικών δομών της Κατοχής.[134]

Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι η θέση της ασυνέχειας στη δομή του χρόνου επιβάλει το ίδιο το αντικείμενο της σύγχρονης ιστορικής μελέτης, όπου ο ρόλος των μαζών είναι κυρίαρχος. Η παρουσία τους προκαλεί μια συνολική αναδιαμόρφωση του ιστορικού επιστητού, επεκτείνοντας τα αίτια των πράξεων πέραν των αποφάνσεων των ατόμων - ιστορικών προσώπων. Εξαιτίας τους εμφανίζονται ιστορικές κλίμακες ενίοτε σύντομες, ξεχωριστές μεταξύ τους, ανυ-

133. Δεν πρέπει, όπως σημειώνει ο Σπ. Ασδραχάς να ξεχνά κανείς ότι τις αναλύσεις της ηγετικής ομάδας αποδέχθηκε το σύνολο των ηγετικών οργάνων ακόμη και τμήμα των εαμικών συμμάχων, Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Προεισαγωγικά», *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οι ομιλίες*, ό.π., σ. 12.

134. Μ. Λυμπεράτος, ό.π., σ. 195-207.

πότακτες σε ένα και μοναδικό νόμο. Είναι ο αστάθμητος παράγοντας μιας δράσης που καθορίζεται τόσο από την επιρροή οργανωμένων πολιτικών μηχανισμών όσο και από τη συλλογική πρωτοβουλία που σε ορισμένες περιπτώσεις αντιβαίνει την ιδεολογική διαμόρφωση από τα έξω.[135]

Έτσι, η έννοια της ασυνέχειας παίρνει μια μείζονα θέση, επειδή η ίδια η παρουσία των μαζών διασπά τη «συνέχεια». Στην κλασική ιστορία, όταν οι μάζες εμφανίζονταν ήταν απλά διάσπαρτα συμβάντα ή επιβεβαιώσεις της ικανότητας του ηγέτη να τις χειραγωγεί. Για αυτό στις περισσότερες των περιπτώσεων όφειλαν να μειωθούν, να εξαλειφθούν, για να εμφανιστεί η συνέχεια. Το στίγμα αυτό της χρονικής διασποράς που οφείλαμε να απομονώσουμε με την κλασσική μεθοδολογία, επανέρχεται σε μια περίοδο όπου οι μάζες εμφανίζονται στο προσκήνιο της ιστορίας, παρά τις όποιες απόπειρες της ατομικιστικής μεθοδολογίας να το αρνηθούν. Αυτές οι μάζες, σε μια κατάσταση που η εξουσία «ρέει» έχουν πρωταρχικό ρόλο. Καθορίζουν τις πολιτικές, προβάλλουν τις δικές τους εμπειρίες, συνάπτουν τις κοινωνικές τους συμμαχίες, δημιουργούν όρους παραγωγής ενός νέου λόγου. Χαρακτηριστικό η λαϊκή εξουσία στην Κατοχή, η παραγωγή της οποίας ήταν υπόθεση των μαζών αυτών και τις προσδιορίζει αποφασιστικά και μεταπολεμικά.

Οι μάζες είναι εκείνες που μεταπολεμικά αναζητούν την αναπαραγωγή των εξουσιών της Κατοχής, είναι εκείνες που επιβάλλουν διεκδικητικές επιλογές, είναι εκείνες που υποχρεώνουν σε προσαρμογές και υποδεικνύουν μετριοπαθείς στρατηγικές σε εποχές κάμψης της δυναμικής τους. Άλλωστε, η ήττα του ΔΣΕ ήταν κατ' ουσίαν απόρροια της απώλειας στήριξης από τις μάζες στις περιοχές που αναπτύχθηκε ο ΔΣΕ είτε λόγω της μετακίνησης πληθυσμών, της εχθρότητας που προκάλεσαν πρακτικές όπως της υποχρεωτικής στρατολογίας ή οι επιτάξεις από το ΔΣΕ αλλά και η ανακίνηση του θέματος της Μακεδονίας.

Συμπερασματικά, ο ιστορικός χρόνος, λειτουργεί ως δείκτης της σχέσης της αντίληψης του χρόνου και των εκάστοτε ιστορικών αποφάνσεων.[136] Άλλος είναι ο ρυθμός αλλαγής κατά τη μεταρρύθμιση και άλλος κατά την επανάσταση, άλλος σε εμπόλεμη περίοδο και άλλος σε περίοδο οικονομικής ανάπτυξης. Είναι ένας χρόνος άλλοτε ανοικτός, άλλοτε κλειστός, σπαρμένος με εμπόδια.[137] Είναι πολλαπλός και πολύμορφος, είναι ένας χρόνος που κατά τον F. Braudel

---

135. Να σημειωθεί ότι ελάχιστες ήταν οι εργασίες σε σχέση με το πως, για παράδειγμα, ανασυγκροτήθηκε η κυρίαρχη ιδεολογία και «εκκαθαρίστηκαν» μεταπολεμικά οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους. Εξαίρεση αποτελούν οι εργασίες του Π. Παπαστράτη, «Η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την Απελευθέρωση», *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., σ. 73-84.

136. Βλ. και Θ. Βέικος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Αθήνα 1987, σ. 51.

137. G. Beaujouan, «Ο Ιστορικός Χρόνος», *Ιστορία και Μέθοδοί της*, *Encyclopedie de la Pleiade*, τ. Α', Αθήνα 1979, σ. 88-89.

ως πολλαπλός ενδιαφέρει όλες τις κοινωνικές επιστήμες.[138] Μόνο με δεδομένο ότι τα παρελθόντα είναι πολλά, οι αλληλουχίες ποικιλόμορφες και όχι μονοσήμαντες, θα καταστεί δυνατή η κατανόηση της αδυναμίας να ομαλοποιηθεί η πολιτική κατάσταση μεταπολεμικά στην Ελλάδα.

Ο χρόνος αυτός οφείλει να φέρνει στο φως, πέρα από το γεγονοτολογικό επίχρισμα, τις μόνιμες και ακατάπαυστες διαδικασίες, τις αναστροφές και τις μη αναστρέψιμες συνθήκες, τις σταθερές ρυθμίσεις, τα φαινόμενα που εγκλείουν τάσεις, τις συνέχειες αλλά κυρίως τις ασυνέχειες, τις κινήσεις συσσώρευσης αλλά και τους αργούς κορεσμούς.[139] Κυρίως σε αναφορά με το χρόνο να εντοπίζονται ποικίλες διαστρωματώσεις, τις συνέχειες και τις ειδικές ρήξεις, τις διακοπές της πορείας. Αυτά αναγκαστικά θα επικαθορίσουν την ίδια τη δομή του ιστορικού έργου: θα αναστείλουν την υφιστάμενη σώρευση γνώσεων, θα εισάγουν τους νέους χρόνους και θα αποκόβουν τις γνώσεις από την εμπειριστική προέλευση και την αφετηριακή νοοτροπία.[140] Γιατί ο γραμμικός-ομοιογενής χρόνος είναι εκείνος που οδηγεί στην ψευδαίσθηση ότι δεν χρειάζεται η ιστορία μια θεωρία, δεν της χρειάζεται, δηλαδή, η θεωρία του αντικειμένου της, μια άλλη αντίληψη του χρόνου και της διάρκειας.[141]

Όμως ο χρόνος «διαρκεί» μόνο ως επινόηση. Γιατί μόνο η μνήμη επιβάλει την ομοιομορφία που απαιτεί ο χρόνος της μορφής αυτής.[142] Ο χρόνος από μόνος του, σε πείσμα των ουσιολογικών προσεγγίσεων, δεν μπορεί να μεταφέρει το «είναι» του από τη μια στιγμή στην άλλη για να σχηματίσει μια διάρκεια. Η ιστορία είναι η ανάδειξη της ριζικής ετερότητας, η «εμμενής» δημιουργία, ο μη τετριμμένος νεωτερισμός. Ο χρόνος είναι η εκδήλωση του ότι άλλο πράγμα από αυτό που ήδη είναι δημιουργείται και δημιουργείται ως ριζικά καινούργιο. Αντίθετα, ως σημεία μιας γραμμής ο χρόνος δεν είναι το άλλο, απλά τίθενται απατηλά ως το «άλλο».[143] Κάθε πράξη όσο απλή και αν είναι

---

138. F. Braudel, Η *Μακρά Διάρκεια, Μελέτες για την Ιστορία*, Αθήνα 1986, σ. 34-45.

139. Όπως υπογραμμίζει ο M. Bloch, ο πραγματικός χρόνος συνιστά από τη φύση του μια συνέχεια. Συνιστά, όμως, και μια συνεχή αλλαγή. Τα μεγάλα προβλήματα της ιστορικής διερεύνησης απορρέουν από την αντίθεση των δύο αυτών ιδιοτήτων και σε ποιο βαθμό ο ρους του χρόνου κυριαρχεί πάνω στις διαφοροποιήσεις που γέννησε ο ίδιος ο ρους. M. Bloch, *ό.π.*, σ. 58.

140. Βλ. και M. Foucault, *ό.π.*, σ. 10-11.

141. Τα αρχεία του ΚΚΕ προσφέρουν τη δυνατότητα να δει κανείς αυτό το αστάθμητο του χρόνου, είναι, όπως το εκφράζει ο Σπ. Ασδραχάς, κείμενα που δεν είναι «απολογητικά, κατασκευασμένα εκ των υστέρων αλλά για κείμενα που "παράγονται" μέρα με τη μέρα και αφορούν γεγονότα, τακτικές στρατηγικές»: Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Προεισαγωγικά», *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οι ομιλίες*, ό.π., σ. 10.

142. Γκ. Μπασελάρ, *ό.π.*, σ. 126 και 128.

143. Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, αν ο χρόνος δεν είναι αυτογένεση της απόλυτης

διασπά απαραιτήτως την αλληλουχία του γίγνεσθαι, ενώ η διάρκεια στην ουσία είναι μια επινόηση, μια κατασκευή, πλάθεται έξωθεν μέσω της μνήμης, όντας κατεξοχήν ικανότητα της φαντασίας, που θέλει να ονειρευτεί αλλά όχι να καταλάβει.[144] Με άλλα λόγια είναι η παράδοση που επινοείται και αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της ερμηνείας.

ετερότητας είναι περιττός, μια απλή επανάληψη στην κυκλικότητα, Κ. Καστοριάδης, *ό.π.*, σ. 271, 278-281.

144. Γκ. Μπασελάρ, *ό.π.*, σ. 36.

SUMMARY

Michalis P. Liberatos, *Historical Time and the interpretations of the history of the Greek Civil War: the methodological problems*

The idea of historical time is crucial from a methodological point of view as far as the study of political and social history are concerned. Especially about the history of the Greek Civil War, a period that convulsed public opinion and caused scientific interpretations overwhelmed by ideological and epistemological «burdens». The most important of them is the idea of a time constant, continual, without turnovers and breaks, that is time in the «common sense». This «time», according to its origins, self-determines its evolution, its «determination» explains all of the aspects and the historical stages and facts. This is the traditional assumption that change has always to be explained in terms of something fixed and unchangeable. As for the policy of the Greek Communist Party this notion of time provokes some historians to an explanation that associates this policy with the origins of its philosophical program and not with the «real history». This approach avoids to enquiry into the adaptation of this program to the demands of political relations in time, to counter policies and as a specification of social representations. It is mainly an unaltered policy that arises as the outcome of an assemblage of antecedent events that compose a passage of identities.

Because of this domination of this notion of the «continuity» of

time, the study of Greek Civil War reproduced the ideological configurations of the past. Therefore it has degraded very important aspects of historical reality, without giving adequate answers about them. These are the question of the deepest tasks of KKE and its strategy, the causes of the unscheduled creation of Democratic Army (ΔΣΕ) in the mountains, the role of the rival political powers, the extent of the possibilities of a negotiation, the relation between Greeks and the Great Powers. As the recent historical enquiries has showed —the edition of a book of P.h Iliou signalled a new era in the interpretation of this period— a different methodological attitude is perhaps primarily useful on account of the errors it enables one to avoid, in particular in constructing the historical object. This article presents the implication between the dominant notion of «time», the difficulties in explanations and with the ability to overcome the epistemological «burdens» if is to be called into question the idea of historical time. This is important in order to break away from some presuppositions that are tacitly accepted by some historians. This new notion of time sweeps away the naively idealistic view of continuity, that traditional approaches have raised. Because it is history and the internal dynamic which carries evolution and not the historical unchanged «purposes».